

Het Conincspel in de Middel nederlandse Letterkunde

door

Dr. W. E. HEGMAN

In de dagen van de troubadours heeft de opvatting van de liefde als een schone toestel van stijlvolle levensvormen een boeiende minnecasuïstiek geschapen, die in de hoofse conversatie van de middeleeuwen een belangrijke plaats inneemt. Daar is bijvoorbeeld een verrukkelijk amoureuus gezelschapsspel, waarin een groep adellijke personen van beiderlei kunne een „koning” uit hun midden kiezen, die gerechtigd wordt verschillende, soms spitsvondige vragen te stellen over subtiële liefdegevalletjes, waarop door de medespelenden zo gevat mogelijk en naar waarheid moet worden geantwoord. In de literatuur vindt men de neerslag van deze „jeus au roy qui ne ment” (ou nul ne nulle ne doit mentir) of conincspelen, hetgeen ons een blik gunt in de gangbare liefdevormen van de tijd. Het gering verband ervan met de realiteit van verloving en huwelijk maakte het mogelijk, dat het spelelement er zich ongehinderd heeft kunnen in ontplooien ¹.

Als literair genre kennen wij het conincspel in de Franse letterkunde vooral uit de studies die E. Langlois ², E. Hoepffner ³ en A. Klein ⁴ eraan hebben gewijd. Een beschrijving ervan kan men lezen in Boccaccio's *Filocolo*, die in dit verband door Pio Rajna is onderzocht ⁵. Mnl. conincspelen komen voor in de roman van *Cassamus* (vss. 1369-1676) en de *Limborch* (bk. XI, vss. 67-1068) ⁶; een vergeestelijkt conincspel vindt men in het *Leven van*

1. J. Huizinga, *Herfstij der middeleeuwen*, Haarlem 1950⁷, blz. 151.

2. *Le jeu du Roi et le jeu du Roi et de la Reine*, Rom. Forsch. 23 (1907), blz. 163 e.v.

3. *Frage- und Antwortspiele in der französischen Literatur des 14. Jahrhunderts*, ZrPh. 33 (1909), blz. 695 e.v.

4. *Die altfranzösischen Minnefragen*, Marburger Beiträge zur rom. Philologie, Heft 1, Marburg a.L. 1911.

5. *L'episodio delle questioni d'amore nel Filocolo del Boccaccio*, Romania 31 (1902), blz. 28 e.v.

6. Het conincspel uit de *Limborch* komt, tot 246 verzen bekort en met weglating der eigennamen, ook voor in handschrift 75 H 57 ter K.B. Den Haag, waarnaar het voor het eerst werd uitgegeven door Hoffmann von Fallersleben in *Altdeutsche Blätter* 1 (1836), blz. 66-71 en daarna door E. Verwijs, *Van vrouwen ende van*

S. *Amand* (I, vss. 5082-5370). Geen eigenlijk conincspel, maar naar de geest ermee verwant, is *Tprieel van Troyen* van Segher Dieregotgaf, door Maerlant in zijn *Istory van Troyen* opgenomen. Tenslotte heeft, al in de rederijkerstijd, Marcus van Vaernewijck zijn *Questien oft raetsels der minnen* vervaardigd, die een plaats hebben gevonden als toevoegsel bij Marius Lauriers bewerking van Ovidius' *Ars Amandi*⁷ en waarin vragen voorkomen van het soort dat wij gemeenlijk in de conincspelen aantreffen. Voordien was reeds een dergelijke verzameling minnevragen aangelegd, die door Eelco Verwijs onder de titel *Der minnen guet* is uitgegeven naar een 15e-eeuws handschrift in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage⁸. Wij nemen ons voor deze late uitlopers van de provençaalse „jocs d'amor" in de volgende bladzijden tot voorwerp van ons onderzoek te maken⁹.

Over het algemeen wordt het conincspel voorgesteld als een middel om de tijd te doden, om de verveling tegen te gaan: niet zelden wordt het gespeeld tijdens een hoffeest, om de gezelligheid te verhogen. In *Limb.* wordt het conincspel gehouden te Constantinopel, waar de Saracenen, vooral zij die er hun beminde hebben, te zamen met de kristenen de dagen van het bestand feestelijk doorbrengen, in afwachting dat het beleg van de stad wordt hervat. Op

minne, Mnl. gedichten uit de XIVe en XVe eeuw, Groningen 1871, blz. 52-60. In de prozabewerking van de roman van Limborch (*Limb. Vb.*), die in 1516 te Antwerpen bij Willem Vorsterman is verschenen en in 1952 opnieuw door Fr. J. Schellart voor de druk is bezorgd, beslaat het conincspel het gehele cap. 94. Hieruit werd het, met geringe wijzigingen, maar weer met weglating der eigennamen, overgenomen, door de samensteller van *DBoeck der Amoreusber*, uitwerpen 1580, fol. J 1 v°.-J 6 v° (Een schoon Coninc Spel voor den minnaers, waerinne vele schoone gheraetselen wt ghegheuen worden, zeer neuchelyck).

7. *Die Conste der Minnen, De Arti Amandi ghenaeemt. Int Latijne beschreuen door den vermaerden Poet ende Meester der Minnen Ouidius Naso... Tot Doesborch, By Cornelis vander Riuieren. Anno M.D.LXIII*, fol. H 6 r°-K 6 v°. Zie F. Kossmann, *De Ars Amandi bij de rederijkers van het laatst der 16e eeuw*, Het Boek 26 (1940-42), blz. 324.

8. Hetzelfde hs. als vernoemd in noot 6; cfr. E. Verwijs, *o.c.*, blz. 37-51. De nrs. 10, 11, 14, 17, 20, 41-43 waren ook reeds uitgegeven door Hoffmann von Fallersleben, *Altdeutsche Blätter* 1 (1836), blz. 74 e.v. Een ripuarische versie van *Der minnen guet* komt nog voor in een manuscript dat in de K.B. te Brussel berust onder signatuur II-144; het maakte vroeger deel uit van de collectie-Serrure (*Catalogue de la Bibliothèque de M. C. P. Serrure* II, Bruxelles 1873, nr. 3229) en is uitgegeven door R. Priebisch, *Aus deutschen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Brüssel*, *ZdPh.* 38 (1906), blz. 331-333.

9. A. Klein, *o.c.*, blz. 234 heeft aangetoond, dat de provençaalse „joc d'amor" als voorloper van de (noord)franse „jeu au roy qui ne ment" mag worden beschouwd. De oudste vermelding van het conincspel in de literatuur zou dan te vinden zijn in een minnelied van Willem IX van Aquitanië (Bartsch-Koschwitz, *Cbrest. prov.* 6, 31, 13). Cfr. R. Zenker, *Die provenzalische Tenzone*, Erlangen 1888, blz. 71.

de laatste dag van de wapenstilstand, die voor een duur van vier weken was gesloten, houdt de keizerin open hof en stelt Margriete voor tot „dachcortinghe” een spel te spelen „daer elc sal berechten den coninc dies hi vragen sal.” Dit was, verzekert de dichter, het eerste conincspel dat ooit gespeeld werd, maar men zal deze uitspraak wel met voorbehoud dienen te nemen. Reeds in de roman van *Cassamus*, die teruggaat op de ofra. *Voeux du Paon* van Jacques de Longuyon, komt immers een dergelijk spel voor, dat ten tijde van Alexander heet plaats te grijpen aan het hof van de schone, maar voor liefde ongevoelige Phesonie. Haar oom Cassamus organiseert het tijdens een onderbreking in het beleg van de stad Pheson ter verpozing van zijn gevangene Cassseel van Baudre in Venus' camere, waarvan Cass. 1286-1290 een beknopte, maar heerlijke beschrijving wordt gegeven :

Die camere was in allen sinne
Wel gescreven van finen goude
Ende van lasure menichfoude,
Daer in geworpen stonden jeesten,
Die ic therseggene en conde geleesten.

Het decorum van *Tprieel van Troyen* is niet minder bekoorlijk : er is sprake van een ommuurde tuin met in het midden een heldere bron en een schaduwrijke boom, in de kruin waarvan vogels hun mooiste lied zingen. Een en ander doet denken aan het „proyeel” uit Limb. XI, vss. 57-66, en weer heeft het gebeuren plaats tijdens een bestand, nu van veertig dagen. Uiteraard soberder is de omgeving van de abdij te Nijvel, waar het geestelijk conincspel wordt gehouden waarover Gillis de Wevel vertelt in het *Leven van S. Amand*, en dat handelt over de goddelijke Minne. Maar opnieuw ligt het in de bedoeling van de medespelers „dat sij den tijt van den daghe souden corten” door zich met (hoofse) conversatie onledig te houden.

De ons ter beschikking staande bronnen laten ons toe ons een duidelijk beeld te vormen van de manier waarop het conincspel werd gespeeld.

Het aantal deelnemers was vrijwel onbeperkt, met dien verstande dat gewoonlijk bij paren werd opgetreden¹⁰ :

10. *Cass.* (ed.-Verwijs, Groningen 1869), vss. 1330-1331 : Hier so sijn joncfrouwen drie, Ende wi sijn drie, *bet es gepart*. Cfr. Rom. Forsch. 23, 165. In het hiernavolgend overzicht zijn de namen van de *coninc*, respectievelijk de *coninghinne* van het spel cursief gedrukt.

Limb.		Cass.		S. Amand	
Echites	<i>Margriete</i>	Casseel van	Phesonie	S. Amand	Geertruud, abdesse
Demophon	Esioene	Baudre			
Prasij's	Palladas				
Colesus	Eliane	<i>Betijs</i>	Ydorus	Heere Bave	<i>Adeltruut</i>
Maurus	Meliandre				
Coninc van	Celidone	Cassamus ¹¹	Edea	Bisschop	Prioresse
Vranckerike				van Wasmen	
Keiser van	Salamine				
Rome					
Ryoen van	Elionette				
Spaengen					
Coninc van	Pasca				
Byhem					

De aanduiding van *coninc* of *coninghinne* van het spel gebeurde doorgaans door het opleggen van de handen en aftelling tot tien¹²:

Nu legt u hande darwert al
Deen op dandre, nu tellen wi :
Op dien .x. valt, ic wille hi si
Over ons here ende coninc

(Limb. XI, 124-127) ;

Daer men die handen leeght ghereet
Deen boven den anderen met ghewelt
Ende die dan daer .x. telt,
Dat hi coninc si ghecoren
Of coninghinne...

(S. Amand I, 5137-5141).

Daarop werd de koning(in) met een „capel de festus”¹³, d.i. met aren en stro gekroond, en werd hem of haar een twijg overhandigd als symbool van vorstelijk gezag¹⁴, waarna de eed werd afgelegd :

11. Er weze opgemerkt, dat de oude Cassamus bij het spel wel tegenwoordig is, maar er niet actief aan deelneemt. Dit dient op rekening gesteld van 's dichters Franse voorbeeld. In de *Voeux du Paon* heeft Cassamus immers de kamer verlaten na het gesprek van de ridders met de jonkvrouwen, dat aan het conincspel voorafgaat.

12. Aldus eveneens *Limb. Vb.* (ed.-Schellart, Amsterdam 1952), cap. 94 : Wie dat die tienste hant sal wt trecken Die so sal coninc van desen spele sijn. Cfr. E. Langlois, *Le jeu de Robin et de Marion*, Paris 1924, vss. 500, 511-512, al gaat het hier wellicht om een variant van het conincspel (Klein, *o.c.*, blz. 229).

13. *Voeux du Paon* : Quant il fu roys entr'eus, tantost l'a Ydorus Cointement couronné de jons et de festus (Rom. Forsch. 23, 165) ; cfr. *Le jeu de Robin et de Marion*, vs. 518. Zo dient men te verstaan *Cass.* 1372 : Ende croendene met enen stroe (ed.-Verwijs, aant. bij vs. 1371, blz. 80).

14. *Limb.* (ed.-Van den Bergh, Leiden 1847) XI, 592 is er althans sprake van een *rijs*, dat Margriete, als de eerste helft van het spel ten einde is, aan Demophon overhandigt met de woorden : ghi moet ontfaen miin rike, dat ic u gheve hier. Het

Ende daedene sweren bider minnen Ende bi Venuse der goddinnen, Dat hi gerecht coninc soude wesen (Cass. 1373-1375)¹⁵. Misschien behoorde het nog tot de regels van het spel, dat degene die door het lot tot de koninklijke waardigheid was verheven, zich tegelijk vereerd, maar toch verlegen toonde met zijn uitverkiezing; wij zien Margriete een poosje aarzelen, vooraleer zij op aandringen van Demophon de vorstelijke rol aanvaardt, die haar is toegevallen (Limb. XI, 137-140); erger is het gesteld met Adeltruut, want zij is „buten keere”, als zij merkt dat zij de tiende zal worden bij de aftelling, doch zij kan zich spoedig beheersen (S. Amand I, 5157-5163)¹⁶.

Eens dat de koning(in) is geïnstalleerd, kan het eigenlijke spel van vragen en antwoorden beginnen. Achtereenvolgens worden alle medespelenden ten hove gedaagd en wordt hun de vraag voorgelegd, die zij moeten beantwoorden. Typisch voor de verburgerlijking van de cultuur in de 16e eeuw is daarbij, dat in de prozabewerking van de Limborch (Antwerpen 1516) op slechte antwoorden straf staat¹⁷, waardoor het conincspel tot een soort pandenspel wordt, waaruit geestige situaties volgen voor koning Lodewijk, Demofoen en Heyndric. Als elkeen zijn beurt heeft gehad, is het aan de medespelenden om een vraag tot de koning(in) te richten, althans in de roman van *Cassamus* en de *Limborch*¹⁸. Enigszins anders verloopt het spel in het *Leven van S. Amand*, waar Christus een engel tot Adeltruut zendt met de ultieme vraag „waer die minne sal nemen hende” (S. Amand I, 5339).

De conincspelen, die voor ons bewaard zijn gebleven, vormen de literaire uitdrukking van een geraffineerd aristocratisch tijdverdrif rond het thema van de hoofse liefde, zoals die door Andreas Capellanus in zijn bekend handboek *De arte honeste amandi* is

gebruik van een twijg als zinnebeeld bij eigendomsoverdracht is in de middeleeuwen welbekend, cfr. *MnlWdb.* 6, 1398-99.

15. Cfr. *Voeux du Paon*: Parmi le serement Dyane et Neptunuz Qu'il sera droituriers (Rom. Forsch. 23, l.c.).

16. Als Ascalione in Boccacio's *Filocolo* tot „koning” wordt verkozen, verklaart hij „insufficiente”, d.i. niet bekwaam genoeg te zijn voor die taak, daar hij meer „in servigi di Marte che in quelli di Venere i suoi anni spesi” (Klein, o.c., blz. 216).

17. *Limb. Vb.*, cap. 94: Ende van der questien die hi hem vragen sal Moet elc responcie ghevene saen Oft tot des conincx correctie staen. Ook in de *Questien oft raetsels der minnen* van Vaernewijck is er sprake van antwoorden „onder correctie”.

18. *Cass.* 1545-1547: Here coninc, het es sede Dat elc heeft ane u ene bede Also u conincscap es uut. Cfr. *Limb.* XI, 597-610 en Jehan de Condé, *Le sentier battu*: Et quant li jeus tant duré ot Que demandé ot tour entour La roine, chascuns au tour Li redemanda, c'est usages (Klein, o.c., blz. 215). Zie ook P. Rajna in Rom. 31, 72, n. 3: Il giuoco consiste in ciò, che il Re - oppure la Regina - rivolge per turno una domanda a tutti i partecipanti, e deve rispondere con verità a quella, che, terminato il giro, ciascuno, per turno del pari, rivolge a lui - od a lei.

gecodificeerd als een „spelminne”: een gemeenschapsspel dat volgens vaste regels werd gespeeld en waarin het erotische aan de hogere genietingen der zinnen werd dienstbaar gemaakt¹⁹. Dat een dergelijk spel de behoefte schiep aan een vrij complexe casuïstiek – de beroemde „judicia amoris” in het tweede boek van Capellanus' tractaat! – vloeit voort uit de middeleeuwse neiging om elk geval als een zelfstandig bestaand iets te isoleren en het te toetsen aan een systeem van formele regels. Met echt-menselijke liefdebeleving heeft het conincspel niets gemeen; het is eerder een delicaat spel van woorden, waarbij het de deelnemers erom te doen is nu eens onverhuld hun liefde te verklaren, dan weer in bescheiden bewoordingen bij de partner aan te dringen²⁰, soms eenvoudig maar te converseren over de liefde en haar verschijningsvormen, vaak hun vernuft te scherpen op ingewikkelde liefdekwesties. Dat wij daarbij zo nu en dan dezelfde motieven uit de hoofse minnedienst weer vinden, die wij in andere literaire werken der middeleeuwen aantreffen, kan niet anders, wijl die minnedienst de belangrijkste inspiratorische kern van alle middeleeuwse profane, en zelfs geestelijke literatuur uitmaakt²¹.

Naar de vorm zijn de vragen der mnl. conincspelen zeer verscheiden. Als wij ze (om praktische redenen) dan toch gaan catalogiseren, zouden wij de volgende indeling als uitgangspunt willen nemen:

- 1 Vragen in de vorm van een dilemma
  - 1.1 Vragen waarbij een keuze dient gedaan tussen twee mogelijkheden
  - 1.2 Vragen waarin drie oplossingen worden voorgelegd, waaruit er een moet worden gekozen
- 2 Vragen over het wezen en de eigenschappen van de hoofse minne, waarop de ondervraagde zelf het antwoord moet vinden
- 3 Merkwaardige liefdegevallen
- 4 Vragen ertoe strekkende de liefde van een der medespelenden voor een andere te openbaren.

19. Dit werk, dat nog vóór 1200 zou zijn geschreven, kan men in twee (uitstekende) edities raadplegen: 1. *Andreae Capellani regii Francorum De amore libri tres*, Recensuit E. Trojel, Havniae 1892; 2. *Andrea Capellano, Trattato d'amore... Teste latino del sec. XII con due traduzioni toscane inedite del sec. XIV*, a cura di S. Bataglia, Roma 1947. Verder leze men de interessante studie van F. Schlösser, *Andreas Capellanus. Seine Minnelehre und das christliche Weltbild um 1200*, Bonn 1959 (als manuscript gedrukt).

20. *Limb.* XI, 116-117: Een spel willic ons maken daer bi Elc kinnen sal anders herte. Het is evenwel de vraag, of dit aspect wel tot de oorspronkelijke vorm der conincspelen behoort (zie verder).

21. Cfr. N. de Paepe, *Kunnen onze Beatrijslegende en abele spelen geëvalueerd worden door middel van Andreas Capellanus' De arte honeste amandi?*, Leuv. Bijdr. 53 (1964), blz. 121.

De onder 1 tot 3 genoemde vragen herinneren aan de „demandes gracieuses” die ons uit de Franse letterkunde zijn bekend en die voor verschillende jeux-partis het thema hebben geleverd; de sfeer ervan doet denken aan die van de cours d’amour²². De onder 4 genoemde behoren waarschijnlijk niet tot het oorspronkelijke conincspel, maar tot een (ermee verwant?) gezelschapsspel dat onder de naam „jeu du roy et de la roïne” werd gespeeld²³. Wij zullen er aanstonds op terugkomen.

(1.1) Vragen in de strakke vorm van een dilemma, zoals zij vrijwel uitsluitend het voorwerp vormen van partimen of jeu-parti²⁴, komen in de mnl. conincspelen zelden voor, enkel in de roman van Cassamus en de Limborch. En dan nog kennen wij maar een tweetal plaatsen waar de ondervraagde voor een alternatief wordt gesteld:

a. *Cass.* vss. 1550-1594 (Casseel v. Baudre aan Betijs): Wat verschaft een minnaar de grootste voldoening, zijn geliefde te aanschouwen of in haar afwezigheid aan haar te denken?

A.: Aan de geliefde te denken is te prefereren boven het aanschouwen, omdat haar aanwezigheid de minnaar zo van streek brengt dat hij „niet en can gesien noch een twent gevoelen iet”; de herinnering aan haar schenkt hem daarentegen de rust, waarin hij opnieuw naar haar gaat verlangen en de hoogste vreugde beleeft.

Bijna woordelijk kan men deze vraag, mét het antwoord, terugvinden in de verzameling minnevragen *Klein* 26 (C I, 17)²⁵:

22. Deze „demandes gracieuses” zijn uitgegeven en onderzocht door A. Klein, *o.c.* Voordien was er enige aandacht aan besteed door E. Wechsler in *Festschrift-Vollmöller*, Erlangen 1908, blz. 131 e.v. en door E. Hoepfner in *ZrPh.* 33, 697 e.v. In *ZrPh.* 36 (1912), blz. 221 e.v. heeft W. Suchier enkele aanvullingen gegeven bij de editie van A. Klein.

De jeux-partis zijn sedert 1926 gemakkelijk toegankelijk in de uitgave van A. Langfors, A. Jeanroy & L. Brandin, *Recueil général des jeux-partis français*, Publ. d.l. S.A.T.F., 2 dln., Paris 1926. Een prijzenswaardige, maar ontoereikende poging om het jeu-parti als genre te evalueren was intussen gedaan door F. Fiset, *Das altfranzösische Jeu-Parti*, Rom. Forsch. 19 (1906), 407 e.v.

23. Cfr. Rom. Forsch. 23, 171-73 en A. Klein, *o.c.*, blz. 230.

24. A. Klein, *o.c.*, blz. 291.

25. Dezelfde minnevraag vindt men als nummer 11 onder de dertien *Questioni d'amore* in Boccaccio's *Filocolo* (Romania 31, 56). Vgl. nog *Voeux du Paon*: Li quix des Il vous a plus de joie envoiie, de veoir vis a vis la tres belle Ydorie, por qui loial amor vous destrait et mestrie, ou li tres douz pensers touz seul sanz compaignie (Klein, *o.c.*, blz. 221).

Onze notatie *Klein* 26 verwijst naar het rangnummer van de vraag in de synoptische tabel bij Klein, blz. 19-28; tussen haakjes het handschrift of de druk waarnaar wordt geciteerd, waarbij de siglen worden gebruikt die in genoemd werk zijn gebezigd, zie inzonderheid blz. 17-18.

– Biaux sire, je vous demans, quant estes plus enflambes et confortes de l'amours de vostre dame : en elle regardant, ou pensant en elle ?
 – Dame, je suis plus conforté, espris et enflambé de s'amour en pensant que en regardant... Pour ce que ainsi tout que je la vois, je suis transis en l'amour, que je demeure tout vis et esbaudis du regardant et quant je suis bien ententif de penser parfaitement a elle il m'est advis en pensant que je voy devant moy son gracieux corps, si que le doulx penser a elle est tout mon deduit et mon confort ; ainsi me va d'amours et d'amer et employe mon temps ainsi doucement.

Vgl. Bernard de Ventadorn ²⁶ :

Sapchatz, lo melher messatgers
 c'ai de leis, es mos cossirers,
 que'm recorda sos bels semblans

en Jehan de Grieviler ²⁷ :

... je vous vueill demander
 Quant fins amis a plus de seignorie,
 Ou quant il velt le soulas recorder
 Qu'il a eü et d'amours et d'amie,
 Ou a ce point que le deduit em prent.

Hetzelfde probleem in Vaernewijcks *Questien der minnen* I, 9 (fol. H 8 r°) ²⁸ :

– In wat tijde den minnaer meer vreucht gheschiet,
 Meer ghenoechten, blijschap en delectatien,
 Weer als hy van sijnen lieue het bediet
 Ouerlegt...
 Weer als hy haer met sien by oft ontrent is ?
 – ... mijn ghelouue is ditte,
 ... een minnaer en can niet ghesmaken de fruuten,
 Al siet hy sijn lief teghenwoordich floreren,
 So wel, voor dat hijt mach allene contempleren.

b. *Limb.* XI, vss. 1030-1048 (Pasca aan Margriete) : Twee dames houden van een heer die zijn wederliefde maar wil betuigen aan degene die bereid is hem ter wille te zijn ; de eerste weigert, omdat zij de pure minne zoekt en meer dan eens heeft gehoord dat het

26. C. Appel, *Bernart de Ventadorn. Seine Lieder, mit Einleitung und Glossar*, Halle a.S. 1915, 33, 26-28 : Weet (dat) de beste bode die ik van haar heb, mijn gedachten zijn die mij haar mooi gelaat in herinnering brengen.

27. Långfors, *Recueil LXXXIII* (Raynaud 841), vss. 1-5.

28. De *Questien oft raetsels der minnen* van Marcus van Vaernewijck bestaan uit vier afdelingen. Wij duiden deze afdelingen aan met de romeinse cijfers I-IV, de opeenvolgende vragen binnen elk van de afdelingen met arabische cijfers. Een heruitgave van de *Questien* wordt thans door ons voorbereid.

daarmee is gedaan, als de vrouw te geredelijk zwicht voor de aandrang van de man; de tweede stemt toe, omdat zij meent dat een vrouw slechts wederliefde mag verwachten, als zij haar partner niets weigert; aan wie van beiden zal de heer zijn voorkeur geven?

Het antwoord op die vraag, die door Margriete wordt teruggebracht tot de vraag of liefde na de sexuele vereniging even duurzaam is als daarvóór, ontbreekt, omdat het conincspel plots wordt afgebroken, daar de tijd van het bestand voorbij is. Wij kunnen dat antwoord gemakkelijk gissen met een beroep op *Klein 14* (A I, 14):

- Beau sire, je vous demande, laquelle amour vault myeulx: ou celle qui longtemps est desiree, ou celle qui de legier est ottroyé?
- Dame, celle qui desiree est longuement, pour ce que, comme plus est la chose desiree, myeulx plaist et plus y treuve on d'amour et de joye quant on l'a, et lors on multiplie celle amour en tous parfais biens.

Vgl. Jehan de Grieviler²⁹:

Deus dames, toutes d'un pris,
Aiment un home de foi;
Lontans fu l'une proïe
Ains k'ele eüst octroïe
S'amour a celui,
Et li autre sans anui
Li otroïa son plasir;
Le quele doit cil servir.

Weer wordt de oplossing in die zin gegeven, dat de moeizaam verworven gunst wordt gesteld boven die welke lichtvaardig werd verleend. Vgl. Andreas Capellanus³⁰:

Facilis perceptio contemptibilem reddit amorem, difficilis eum
carem fuit haberi.

Men bedenke, dat de fin'amors in de eerste plaats een liefde is van verlangen en niet van bevrediging, waarom zij bezwaarlijk met de geslachtsdaad kan samengaan. „[Courtly] love is not a complacency in attainment of the beloved, but rather a ceaseless desire, a yearning that is unappeased” om het met de woorden van Denomy te zeggen³¹. Meer nog: „That love must remain a desire in order that the end may be fulfilled. Once consummated, desire weakens and consequently growth in virtue and worth lessens. On

29. Långfors, *Recueil LXXXV* (Raynaud 1523), vss. 3-10.

30. *De amore*, ed.-Trojel, lib. V, cap. VIII (De regulis amoris 14), blz. 310.

31. A. J. Denomy, *An inquiry into the origins of courtly love*, *Mediaeval Studies* 6 (1944), blz. 184.

the contrary, everything that intensifies desire is not only legitimate and valid but is to be cultivated, — thought of the physical and moral charms of the beloved, social intercourse with her, embraces, kisses, physical contact, anything short of physical consummation³²."

(1.2) Dikwijls zijn de vragen in de mnl. conincspelen aldus geformuleerd, dat drie oplossingen worden gesuggereerd, waarvan er een moet worden gekozen :

c. *Limb.* XI, vss. 597-1024 (de koning van Byhem aan Margriete) : Wie van drie ridders, die gelijkelijk een jonkvrouw beminnen en dit van elkaar weten, omdat zij alle drie van haar een zijden mouw hebben gekregen om in een tornooi te dragen, ontvangt uiteindelijk het hoogste liefdeblijk, degene die zij op de voet treedt, degene die zij de hand drukt of degene die zij met haar ogen toelacht ?

Hetzelfde in Vaernewijcks *Questien der minnen* I, 18 (fol. J 2 v°) :

Het sijn drye ridders, hoort heere ghepresen,
Die tsamen oock minnen een joncvrou playsant,
En gaen alle drye seer reyne int wesen,
Om weten wien sy meest mint met claer verstant.
En de joncvrouwe dout deene metter hant,
Dander met den voet, en de derde gaet sy smeecken
Met ooghen ; wie heeft hier in liefde tbeste teecken

en in de prozabewerking *Limb. Vb.*, cap. 94, waar het Margriete is die de vraag richt tot koning Lodewijk van Frankrijk. En weer vindt men ze bijna woordelijk terug *Klein 65* (A II, 13) :

Dame, trois hommes ayment une femme et bien le scevent, sy que ils s'accordent tous ensemble d'aller parler a elle pour savoir auquel elle se voudra tenir, et a celluy la laisseront a qui elle s'accordera le myeulx. Et luy vont demander qu'elle leur dye. Elle qui sage est et subtile, prent l'un par le doy et lui estraint, le second elle luy marche sur le pié et au tiers elle guygne l'ueil. Je vous demande, lequel de ces trois hommes elle ayme le myeulx ?

Terwijl bij Vaernewijck en in het volksboek het antwoord evenwel identiek is met dat van de Franse bronnen³³

32. Dez., *Fin'amors : the pure love of the troubadours*, Med. Stud. 7 (1945), blz. 176.

33. *Limb. Vb.*, cap. 94 : Ic soude bi den soeten gesichte bliven Boven die teeken van handen ofte voeten. *Questien* I, 18 (fol. J 2 v°) : Den ghenen die sy metten ooghen is winckende, Desen gheeft sy tmeeste teecken van liefden certeyn.

Sire, c'est celui a qui elle guygne de l'ueil, car tout ce que les yeux font naist du cuer, et plus subtiement ne luy peut faire assez

en de lach der ogen boven alle andere gunstbewijzen wordt geacht, omdat toch de ogen de boodschappers zijn van de liefde³⁴, houdt Margriete er een andere opvatting op na in *Limb.* XI, vss. 999 e.v. In een curieus betoog tracht zij aan te tonen dat noch de ogen, die liegen kunnen, noch de voeten, die soms onbewust vertrappen waar wij het meest om geven, tot enig teken van liefde in staat zijn; slechts de handen, die wij zelf leggen waar het ons past en goeddunkt, vermogen dit te doen; waar de ogen „ten hoechsten staen” en de voeten het „nederste” zijn dat de mens heeft, zijn de handen in het midden en daarom moet men ze prijzen, want niet uit het hoofd, noch uit de voeten van Adam, maar uit een ribbe „in de middelt” van hem schiep God Eva. En een vrouw moge dan volgens het woord van de dichter wispelturig en veranderlijk zijn, toch blijft Margriete bij haar mening in *Limb. Vb.* en zij aarzelt niet om het antwoord van koning Lodewijk af te keuren: ghi sijt verdoelt her coninc machtich, die oghen sijn dicwils loghenachtich, ... metten hant te nemene dat is gepresen.

Eenzelfde vraag als de hierboven genoemde vormt het thema van een partimen tussen Savaric de Mauleon, Gaucelm Faidit en Uc de Bacalaria³⁵:

Una domn'a tres preiadors
e destrenh la tan lor amors
que, quan tuit trei li son denan,
a chascun fai d'amor semblan:
l'un esgard'amorozamen,
l'autr'estrenh la man doussamen,
al tertz caussiga'l pe rizen.
Digatz al qual, pos assai es,
fai maior amor de totz tres?

Er komen nog meer drieledige quaestiones in de *Limborch* voor, die wij niet hebben kunnen identificeren met ons bekende Franse minnevragen:

d. *Limb.* XI, vss. 355-393 (Margriete aan de koning van Frankrijk): Wat is het sterkst, 's mensen karakter, zijn opvoeding of de liefde?

A.: De liefde, want zij verwint evenzeer karakter als opvoeding. Niemand kan zijn ware aard verloochenen, al heeft hij nog zoveel

34. Het beeld van de ogen als boden van de liefde komt in de middeleeuwen herhaaldelijk voor; cfr. met betrekking tot de minnevragen *Klein 106* (D 18): Sire, ki sont li mesaiger damours? Li oil.

35. *Gaucelm, tres jocs enamoratz* in Bartsch-Koschwitz' *Chrest. prov.*⁸, 169, 12-20.

wijsheid vergaard. De liefde overtreft alles : een gierigaard maakt zij vrijgevig en mild en hoe voortreffelijker iemands opvoeding is, hoe meer kans er bestaat dat hij in de strikken van de liefde wordt gevangen.

e. *Limb.* XI, vss. 415-466 (Margriete aan de keizer van Rome) : Waaraan is de grootste macht toe te schrijven, aan het koningschap, de wijn of de liefde (de vrouwen) ?

A. : Aan de vrouwen, want zij kunnen een koning tot haar slaaf maken. Al is hij geweldig als donder en bliksem en daarom door velen gevreesd, toch kan de koning niet weerstaan aan de roes van de wijn als hij er te veel van drinkt. En is er al een die dit zou kunnen, dan zal vroeg of laat wel blijken dat hij desondanks moet zwichten voor de macht van de vrouw.

(2) De mnl. minnevragen, die wij tot nu toe hebben besproken, vertonen alle de eigenaardigheid, dat het antwoord er op een of andere manier in ligt besloten. Van een geheel andere aard zijn de vragen, waarop de ondervraagde zelf het antwoord moet geven met eigen woorden, omdat zij in algemener termen zijn gesteld : f. *Cass.* vss. 1601-1624 (Phesonie aan Betijs) : Welke zijn de twee zaken die aan de minnaar het grootste genoegen bezorgen en waar hem het meeste goeds van komt ?

A. : Hoop en herinnering, want zij verlichten een bezwaard gemoed en brengen troost in vertwijfeling ; aan de beminde te denken verzacht de liefdesmart en doet in het hart van de minnaar de hoop ontstaan dat zij hem straks opnieuw in haar genade zal ontvangen. Vgl. *Klein* 18 (A I, 18)³⁶ :

– Biau sire, je vous demande, quelles sont les deux choses qui plus fort confortent loyal amy en aymant ?

– Dame, espoir et souvenir. Car bon espoir de venir a son desir luy arrouse son cuer Et le sien desir par plaisance et souvenir luy envoie doulx espoir et le fait penser a parfais biens qui naissent a servir amour. Et en pensant lui est advis qu'il voit le gent corps de s'amy par la vertu de savourer espoir de mercy. Ainsi il est conforté et nourie de joye

en zie nog Vaernewijcks *Questien* I, 5 (fol. H 7 r°-H 7 v°) :

– Welc sijn de twe saken die in liefden meest wercken
In oprechte minnaers, segghet my vrijelijc.

– ... deen is tghedincken
En dander hope.

³⁶ Cfr. *Voeux du Paon* : Quieus deus choses vous font plus de bien a amer (Klein, o.c., blz. 222).

g. *Cass.* vss. 1631-1646 (Edea aan Betijs) : Welke zijn de twee zaken die bij de minnaar de grootste droefenis veroorzaken ?

A. : Begeerte (versta : hartstocht) en vrees, want hartstocht doet bij hem vrees ontstaan, waardoor hij zijn gevoelens niet langer aan de geliefde durft te onthullen, zodat hij ze ieder ogenblik kan verliezen, daar zij zal menen dat hij niet meer van haar houdt. Het leven zal dan van geen betekenis meer zijn voor hem.

Vgl. *Klein* 19 (A I, 19)³⁷ :

– Beau sire, je vous demande, les quelles deux choses font plus de mal en ayment a loyal amy ?

– Dame, desir et paour. Car desir luy court si asprement sus qu'il ne puet nuyt ne jour durer, et paour sy ne lui laisse descouvrir ne dire son estat a sa dame pour doubte des envieux et des mesdisans et pour le cremeur d'estre escondits ou de mesplaire

en Bernard de Ventadorn³⁸ :

... greu veiretz fin'amansa
ses paor e ses doptansa
c'ades tem om vas so c'ama
falhir...

Hetzelfde bij Vaernewijck, *Questien* I, 4 (fol. H 7 r°) :

– Segt my dat biddick v, welck sijn de twee dinghen
Diemen aldermeest siet de minne schaden ?

– ... dat is begheerte en vrees.

h. *Cass.* vss. 1655-1674 (Ydorus aan Betijs) : Welke zijn de drie zaken die de hoofse liefde het best in stand houden ?

A. : Kennis, die leert hoe ze te beoefenen ; trouw, waardoor de gelieven zich moeten laten leiden ; geheimhouding, die de minne behoedt voor de ijverzucht van „niders tonghen”.

Vgl. weer *Klein* 17 (A I, 17)³⁹ :

– Biau sire, je vous demande, quelles sont les trois choses, par quoy l'en garde myeulx amour et mercy ?

– Dame, sens, loyaulté et celer. Car par sens est amour conquise et maintenue, par loyaulté couverte et garde des mesdisans par bien celer

en zie Vaernewijcks *Questien* I, 6 (fol. H 7 v°) :

37. Cfr. *Voeux du Paon* : Quiens deus choses vous font plus de douleur sentir ens el mestier d'amors et ens el parsuivir (*Klein, o.c.*, blz. 223).

38. C. Appel, *o.c.*, 1, 13-15 : moeilijk zult gij pure minne vinden zonder vrees of twijfel, want altijd vrees men te falen jegens wat men liefheeft.

39. Cfr. *Voeux du Paon* : III choses me nommez dont je sui en esroure, les III plus soufisanz a garder bonne amour et qui mieus la maintiennent en force et en vigour (*Klein, o.c.*, blz. 223).

– Welc dat souden moghen sijn die drie saken
 Die tuschen ghelieuen beurijt van cluchten
 Gheduerighe liefde en vrientschap maken ?
 – ... deen point is wijsheit,
 Dander ghetrouwicheyt, het derde wel helen.

Ook in het conincspel, dat in de roman van *Limborch* is opgenomen, wordt voortdurend over en weer gepraat over de (hoofse) liefde. Veel kan hier oorspronkelijk zijn, hebben wij althans niet kunnen terugvinden onder de minnevragen die Klein heeft uitgegeven, al moet worden aangestipt dat een en ander van hetgeen in *Limb.* is behandeld, daar eveneens voorkomt, het weze dan niet altijd op dezelfde manier voorgesteld.

Vooreerst wordt gevraagd wat liefde eigenlijk is, hoe zij ontstaat en tenslotte weer vergaat. Liefde is een band die twee harten samenbindt, die van elkaar zijn gescheiden (*Limb.* XI, 642-644)⁴⁰; die band is uit vier strengen vervaardigd, achtereenvolgens: nederigheid, wellevendheid, vrijgevigheid en ledigheid (*Limb.* XI, 655-662); liefde ontstaat uit aanschouwing van degene die men bemint: want verstaet mi wel hier, dat die oghen siin portier der herten (*Limb.* XI, 665-667). Vgl. *Klein* 30 (A I, 30):

... et commence amour par regard

en Andreas Capellanus⁴¹:

Amor est passio quaedam innata procedens ex visione et immoderata cogitatione formae alterius sexus.

De trots van de man en de onstandvastigheid van de vrouw zijn er meestal oorzaak van dat de band der liefde wordt verbroken (*Limb.* XI, 676-678).

Voorts wordt geredetwist over de vraag wat een vrouw zoal aantrekt en boeit in haar minnaar (*Limb.* XI, 471-482); waarom de liefde sommigen onverschillig laat en voor anderen een kwelling is (*Limb.* XI, 681-716), hen zelfs zover kan brengen dat zij er hun verstand bij verliezen (*Limb.* XI, 843-890); waarom men niet altijd wederliefde mag verwachten (*Limb.* XI, 719-744); waarom anderzijds sommige mensen schijnen voorbestemd om elkander lief te hebben (*Limb.* XI, 749-762); hoe het komt dat ontrouw soms zo moeilijk valt te onderkennen (*Limb.* XI, 815-840); hoe men zich op elegante wijze kan onttrekken aan een liefde waar men geen prijs op stelt (*Limb.* XI, 787-802); hoe men het best zijn liefde kan verklaren (*Limb.* XI, 892-910); wat een minnaar moet

40. Cfr. Maerlants *Eerste Martijn*, vss. 430-431.

41. *De amore*, ed.-Trojel, blz. 3.

doen, opdat zijn beminde meer naar hem zou verlangen (Limb. XI, 933-954); of het waar is, dat de liefde ophoudt bij scheiding⁴²; of schoonheid de voornaamste bron van liefde is (Limb. XI, 770-784). En om op al die vragen te antwoorden gaan de medespelenden rijkelijk putten uit eigen ervaring, al vernemen wij herhaaldelijk echo's die aan Capellanus' *De amore* herinneren en wordt nu en dan wel eens beroep gedaan op gegevens uit de mythologie. Zo komen er o.m. de wederwaardigheden en liefdesperikelen van Pygmalion, Narcissus en Amadis bij te pas.

Helemaal anders gaat het eraan toe in het conincspel, dat in het *Leven van S. Amand* loopt van vs. 5082 tot vs. 5370. Exempelen ontleend aan de bijbelse geschiedenis, inzonderheid aan het Nieuwe Testament, nemen hier de plaats in van de heidense verhalen. Hoe gewichtig de Minne is wordt geïllustreerd door de geboorte van Gods zoon uit de H. Maagd: het es een edel sake minne, ende een vergaderinghe van twee sinnen, ghevoucht te samen in eenvoudigheden, blivende met eenparicheden⁴³; hoe „ootmoedichede” het meest in de Minne moet worden geprezen blijkt uit de woorden van Maria bij de boodschap van de engel Gabriël: ecce ancilla Domini, fiat michi secundum verbum tuum⁴⁴; hoe „ontfaermicheit” de voortreffelijkste deugd der Minne is wordt bewezen door het gebeuren van de Menswording⁴⁵; hoe sterk de Minne wezen kan toont ons de kruisdood van Christus⁴⁶; hoe kennis, genade en goedertierenheid de Minne in stand houden leert tenslotte het dogma der Verlossing⁴⁷. Eindelijk zendt Christus zijn engel tot Adeltruut om te vernemen waar de Minne een eind zal nemen en het antwoord luidt dat de Minne eindeloos is, omdat zij berust op de eeuwige liefde Gods, al zullen enkelen bij het Laatste Oordeel „faelgieren” uit vrees voor het vonnis dat God zal uitspreken⁴⁸. Vgl. *Klein* 41 (A I, 41):

- Beau sire, je vous demande, se en amours a point de fin ?
- Dame, nennyl. Car vraye amour ne puet ne doit finer; et tousjours fut et est semperdurablement

en *Klein* 42 (A I, 42):

42. Deze vraag komt niet voor in de door Van den Bergh bezorgde tekst van de roman van Limborch (hs. Leiden U.B., Lett. 195); men zie echter ed.-Meesters, Amsterdam 1951 (hs. Brussel K.B., 18231), bk. XI, vss. 1414-1450.

43. *S. Amand* (ed.-Blommaert, Gent 1842) I, vss. 5184-5187.

44. *S. Amand* I, 5230-5231.

45. *S. Amand* I, 5256-5269.

46. *S. Amand* I, 5289-5298.

47. *S. Amand* I, 5310-5326.

48. *S. Amand* I, 5340-5358.

- Beau sire, je vous demande, s'il estoit ainsy qu'amours peüst ne deüst finer, que deviendroit elle ?
- Dame, elle iroit a Dieu, dont elle vient. Car pour vray a droit juger je dy qu'amours est Dieu, et est et fu et sera le plus loyal amant qui oncques fust ne qui jamais soit. Car il mourust par amours ; et pour ce le doivent tous et toutes amer, honnourer et servir.

(3) Van zeer bijzondere aard zijn de minnevragen, waarin de ondervraagde een ingewikkeld liefdegeval wordt voorgelegd, waarvoor hij moet trachten een ingenieuze oplossing te vinden. Enkele voorbeelden daarvan in de prozabewerking van de roman van Limborch :

i. *Limb. Vb.*, cap. 94 (Margriete aan Demofoen) : Stel dat de geliefde wordt gevangen gehouden in een glazen toren zonder deuren of vensters (*sic!*) en haar minnaar merkt dat zij zo groot gebrek lijdt aan water, dat zij van dorst dreigt om te komen, hoe zal hij haar te drinken geven zonder water en zonder het glas van haar gevangenis te breken ?

A. : Hij zal doen alsof hij van haar wil scheiden, waardoor zij zo overvloedig zal beginnen te wenen, dat haar tranen voldoende zullen zijn om haar dorst te lessen.

Mutatis mutandis herinnert dit aan *Klein 142* (F II, 5) :

- Sire chevalier, se vostre amie estoit en une haute tour et eüst tres grant fain, je vous demande, comment vous lui donneriez a la pointe d'une lance deux parties de mes, l'un cuisant et l'autre refroidant ?

- Damoiselle, je metteroie un oeuf en un pain chault, si cuiroit l'un en refroidant l'autre.

j. *Limb. Vb.*, cap. 94 (Margriete aan Heyndrick) : Hoe een roosje te herkennen, dat 's nachts in een kamer heeft gestaan en van zijn stengel is gebroken, maar 's ochtends tussen de andere rozen van de tuin opnieuw is opengebloeid ?

A. : Het roosje zal droog gebleven zijn, terwijl de andere met dauwdruppels zullen zijn bedekt.

Vgl. *Klein 143* (F II, 6) :

- Sire chevalier, se une damoiselle avoit toute une nuit assiz sur vostre oreiller, et ne l'eüssiez touchié ne elle vous et elle deüst lendemain estre une rose ou jardin assize entre mille autres roses pareille aux autres, et s'il le vous convenist reconnoistre sur paine d'avoir la teste trenchié, je vous demande, comment vous la reconnoisteriez ?

- Damoiselle, je la reconnoisteroie en ce que toutes les autres seroient chargeez de la rousee du ciel et elle point.

Eenvoudiger is de volgende vraag, maar het antwoord erop getuigt van zoveel spitsvondigheid, dat wij geneigd zijn ze te dezer plaatse te bespreken :

k. *Limb. Vb.*, cap. 94 (Margriete aan Etsijtes) : Wat is voor de minnaar het grootste genoeg dat hij op aarde kan smaken, zonder dat men kan zeggen dat hij in laagheid vervalt ?

A. : Naakt in bed te liggen en zijn geliefde in haar hemd aan de rand van dit bed te zien, met haar ene voet op de sponde en de andere op de grond, terwijl zij traag de dekens oplicht, als om zich zo haast mogelijk naast hem neer te vlijen.

Dezelfde vraag komt voor *Limb.* XI, 486-524 ; een equivalent ervan hebben wij niet kunnen ontdekken onder de Franse minnevragen, tenzij dan dat *Klein 115* (F II, 3) enigszins in dezelfde zwoele sfeer beweegt, althans als een verheerlijking van het vrouwelijk naakt mag worden beschouwd :

– Sire chevalier, je vous veuil demander une joyeuse demande, c'est, lequel vous ameriez le mieulx, se vous teniez vostre dame par amours en lieu secret : ou qu'elle fust vestue des plus precieux habis du monde, ou que la tenissiez nue entre deux sacs ?

– Damoiselle, a ceste demande il a beau choix ; car trop mieulx ameroye nue entre deux sacs que vestue des plus riches draps du monde, comme mon cuer ne desire que son gracieux corps et non ses riches habis.

Vgl. Perrot de Neele ⁴⁹ :

Se vous par amours amez
 Bele dame a cors vaillant,
 Le quel avriez vous plus chier,
 S'acomplir vo desirier
 Voliez de li, ou vestue
 Fust de robe a or batue,
 Ou en un lit couverte de deus sas
 La tenissiez tote nue en vos bras ?

(4) De laatste reeks minnevragen is helemaal verschillend van de voorgaande. Het gaat niet langer om de oplossing van een fictief minneprobleem, noch om speculatieve beschouwingen over de liefde. Veeleer ligt het in de bedoeling van de vragenstellers aan hun medespelers de gelegenheid te geven elkaar hun wederzijdse gevoelens van genegenheid te onthullen. De vragen zijn pragmatisch gericht en er wordt een practisch doel mee nagestreefd.

49. Långfors, *Recueil* XCII (Raynaud 942), vss. 3-10.

Al heel vroeg moeten dergelijke vragen in de conincspelen zijn opgenomen. Wij treffen ze aan in de eerste helft van het conincspel in de roman van *Cassamus* (vss. 1376-1543) en de *Limborch* (bk. XI, vss. 143-348, 545-590). In min of meer bedekte bewoordingen worden de minnende paren, die aan het spel deelnemen, uitgenodigd hun liefde te verklaren. Dit brengt Casseel v. Baudre en Edea, Betijs en Ydorus, Demophon en Esioene, Prasijs en Pallas, Colesus en Eliane, Maurus en Meliandre, de koning van Frankrijk en Celidone, de keizer van Rome en Salamine, Ryoen van Spanje en Elionette, de koning van Bohemen en Pasca te zamen. Niet anders in *Tprieel van Troyen*: tegen de achtergrond van een liefelijk prieel als een „locus amoenus”⁵⁰ schildert de auteur over ca. 355 verzen de liefdesverklaring van Polydamas aan Helena, van Menoon aan Polyxena, van Menfloers aan Andronika⁵¹. In een hoofs gesprek worden de verliefden zedelijk verplicht naar waarheid te zeggen op wie zij hun zinnen hebben gezet. Weliswaar is hier geen sprake van een koningskeuze, maar wij zouden kunnen zeggen dat de Liefde zelf de koningin van het spel is. Weer vinden wij talrijke reminiscenties aan de minnetheorie van Andreas Capellanus en merkwaardigerwijze is dit gedeelte van het gedicht oorspronkelijk, althans niet ontleend aan de *Roman de Troie* van Benoît de Sainte-Maure :

Mer diet romans maecte ende screef
Hy vergat...
Een deel der besten aventueren⁵².

E. Langlois, en in zijn voetspoor A. Klein, hebben de mening geopperd als zouden vragen als die wij hier bedoelen, niet tot het oorspronkelijke conincspel hebben behoord. Veel meer zouden zij kenmerkend zijn voor het „jeu as rois et as roïnes”, dat tot op zekere hoogte ermee was verwant, maar er toch verschillend van was⁵³. Zij verwijzen hiervoor naar Jehan Bretel, *Tournois de Chauvenci* (1285), die uitdrukkelijk onderscheid maakt tussen beide spelen⁵⁴ :

50. Dit is een overbekende topos, waarbij een oorzakelijk verband gelegd wordt tussen de liefde en de natuur die door haar bekoorlijkheid die liefde uitlokt, steeds met de stereotiepe stoffering van bloemen, een bron en zingende vogels. Cfr. W. Gerritsen, *Die Wrake van Ragisel*, Assen 1963, blz. 132 en E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1963³, blz. 202-206 en passim.

51. Ed.-Verdam, Groningen 1873, vss. 3069-3423.

52. *O.c.*, vss. 2775-2777. De *Roman de Troie* is uitgegeven door L. Constans, Publ. d.l. S.A.T.F., 6 dln., Paris 1904-1912.

53. Zie noot 23.

54. A. Klein, *o.c.*, blz. 226.

Par tout maine l'en grant deduit
 en parler et en divers gieus ;
 Cis qui plus set veut dire mieus ;
 de ça karolent, et cil dansent ;
 li vrai amant d'amors demandent ;
 et li autres en determine
 le gieu *del Roi, de la Roïne*,
 et est fait par commandement ;
 li tiers geue *au Roi qui ne ment*
 et li autres d'amors consoile,
 qui les loiaus amis esvoile

en naar *Le livre du Chevalier de la Tour-Landry* (ed.-Montaiglon, Paris 1854)⁵⁵, waar er sprake is van een spel

pour dire verité du nom de s'amie.

Het zou dan dit spel zijn, dat in 1240 door de synode van Worcester aan de geestelijkheid werd verboden :

Prohibemus etiam clericis ne intersint ludis inhonestis, vel choreis, vel ludant ad aleas vel taxillos ; nec sustineant ludos fieri *de Rege et Regina*, nec arietes levari, nec palestras publicas fieri⁵⁶.

* * *

Uit ons onderzoek naar de verspreiding van de (ofra.) minnevragen in het mnl. is gebleken, dat zij niet uitsluitend voorkomen in de conincspelen. Alhoewel grote verzamelingen, zoals die in de Franse letterkunde kunnen worden aangewezen, ontbreken, kan men toch onder veel didactisch kleingoed, dat ons uit de middeleeuwen bewaard is gebleven, collecties van min of meer grote omvang aantreffen. Dat men ze bij de beoefening van het conincspel heeft gebezigd, is meer dan waarschijnlijk. Toch zou het buiten het bestek van deze bijdrage vallen er een exhaustieve studie aan te wijden. Wij hopen dat bij een volgende gelegenheid te doen, maar willen nu reeds een uitzondering maken voor de verzameling die als *Der minnen guet* bekend staat, omdat vóór ons W. Suchier van enige der daarin voorkomende vragen de bron heeft aangeduid⁵⁷, en voor de *Questien oft raetsels der minnen* van Marcus van Vaernewijck, omdat die voor zover wij weten de belangrijkste verzameling mnl. minnevragen uitmaken.

55. *Ibid.*, blz. 229.

56. Rom. Forsch. 23, 171.

57. In hoofdzaak gedeelten uit *Le chastel d'amours*, in de editie van Klein blzz. 143-160 en 178-181. Cfr. W. Suchier, *Eine mittelniederländische Bearbeitung altfranzösischer Minnefragen*, Archiv f. d. Stud. neueren Sprachen u. Lit. 130 (1913), blz. 12-31.

Met betrekking tot *Der minnen guet* is dat tamelijk eenvoudig en behoeven wij slechts enkele aanvullingen te geven bij wat Suchier, *l.c.*, heeft samengelezen. De nummering der stukken is die van de ed.-Verwijs :

Minnen Guet 22 (= Suchier 1). Vgl. *Klein 184* (H 16) :

- Aux fins amanz qui ament aut
qui d'amours sont ardans et chaut,
quel chose est ce que miex leur vaut
et au besoing plus toust leur fault ?
- Beau parler

en Vaernewijcks *Questien* II, 10 fol. J 6 v°) :

- Welck is voor minnaers die minnen ghetrouwe
Tbequaemste, en dat henlieden aldereerst begheeft ?
- ... tbequaemste datter is ghebleken
In minnen, dat is schoon spreken.

Zie nog Priebisch, *ZdPh.* 38, 331.

Minnen Guet 23 (= Suchier 2). Vgl. *Klein 182* (J 14) :

- Qu'est l'enseigne par defor
qe plus monstre amour de quoer,
et cele enseigne est si aperte
q'ele ne pust estre coverte ?
- Colour mover *etc.*

Het antwoord is niet hetzelfde in de mnl. tekst : „sijn ghetrouwe ende sonder quaet”. Daarentegen in Vaernewijcks *Questien* II, 11 (fol. J 7 r°) :

- Welck ist teecken van buyten meest bewijsende
Dat int herte logiert der minnen vier ?
- Veranderen van ghedaente oft coleure.

Minnen Guet 24 (= Suchier 3). Vgl. *Klein 186* (M 15) :

- Qu'est en amours mere et nourrice,
quant plus est noble tant plus est nyce ?
- Esperance.

Het antwoord ontbreekt in de mnl. tekst.

Minnen Guet 25 (= Suchier 4). Vgl. *Klein 181* (J 13) :

- Par quel assay et par quel touche
pust dame myeus prover
cely qy ly prie d'amer,
s'il ayme de quer ou de bouche ?
- Par fere daunger, *etc.*

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 331. Weer ontbreekt het antwoord in het Haagse handschrift ; in het ripuarisch-gekleurde Brusselse hs. : „dats by truwen”.

Minnen Guet 27 (= Suchier 7). Vgl. *Klein* 200 (P 32) :

– Une dame mande son amy coucher avec elle par tel convenant que il ne fera que baisier et accoller tant seulement ; il y vient et tient son convenant. Lequel fait plus l'ung pour l'autre ?

– Luy

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 331-32. Geen antwoord in het Haagse handschrift ; in het Brusselse : „ich meer dor oer”. Het omgekeerde antwoord in hs. 236 van de Faculté de Médecine te Montpellier (K 14) :

– Il est uns hons qui aime loialment, et tant a vers se dame desservi que elle li consent une nuit a gesir avoeckes li, et n'i ara que baisiers et acolers ; li quels fait plus li uns pour l'autre ?

– Li femme.

Hetzelfde probleem wordt gesteld in een jeu-parti van Guillaume le Vinier⁵⁸ :

Il est uns hom ki aime loiaument
Et tant a vers s'amie deservi
K'ele une nuit en sen lit le consent
Tout nu a nu, sans nul dosniement
Fors d'acoler et de baisier ausi ;
Dites s'el fait plus pour lui k'il pour li.

Minnen Guet 28 (= Suchier 9). Vgl. *Klein* 123 (P 34) :

– Vous aymez une dame et cognoissez bien que d'ele ne serez ja aymé. Assavoir se vous vouldrez que ung autre en joysse ?

– Nenny

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 332. Hetzelfde bij Jehan Bretel⁵⁹ :

Ferri, se vous bien amiés
Dame u damoiselle
Et tout de fi seüsiés
Que ja de le bele
Nul jor ne seriés amés,
Seroit çou vo volontés
Qu'uns vos compains en goïst
A qui ele se tenist ?

58. Långfors, *Recueil* CXXIX (Raynaud 691), vss. 3-8.

59. Långfors, *Recueil* LV (Raynaud 1340), vss. 1-8.

Minnen Guet 29 (= Suchier 8). Vgl. *Klein* 11 (K 15) :

- Vous aves une amie hors du pais, lequel ameries vous miex,
quant vous l'i iries veïr : k'elle fust morte, u k'elle eüst folijet a .I.
seul homme de coi elle fust repentans ?
- Qu'elle eüst meffait

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 332. Het antwoord ontbreekt in het Haagse handschrift ; in de ripuarische versie : „in beruwenis”. Het tegenovergestelde antwoord in *Les adevineaux amoureux* (F I, 10) en *Les demandes d'amours* (O 31), benevens in Vaernewijcks *Questien* I, 8 (fol. H 8 r°) :

- ... waert dat ghy minde
Een joncvrouwe in een verre gheweste,
En daer comende, wat ghy lieuer verfinde
Haer ghehouwet te siene...
Oft te hoorene...
- Dat sy ware van deser weerelt versheyden ?
- Veel lieuer waer sy my der werelt ouerleden
Dan datse een ander hadde int houwelijck ontfaen.

Dezelfde vraag komt voor in een jeu-parti van Jehan Bretel⁶⁰ :

Lambert, une amie avés
A Abeville manant,
Et pour çou je vous demant
Li qels sera mix vos grés,
Qant vous reveoir l'irés,
Qu'ele eüst fait folie
A un suel houme vaillant
S'en eüst cuer repentant ?

Minnen Guet 30 (= Suchier 10). Vgl. *Klein* 24 (B II, 15) :

- Biau sire je vous demande, se il estoit ainssi que uns hons amast
vostre amie et le seüssiez bien, lequel ameriez vous mielz : ou que
vous entrissiez en sa meson et il en ysis, ou que vous en issiez et
il i entrast ?
- Dame, je aroie plus chier qe il en fust allez et je i entrasse *etc.*

en Vaernewijcks *Questien* III, 3 (fol. K 1 r°) :

- Oft ghy een ionckvrouwe in liefden hadt versint
Wt gheheelder herten...
- En sy van een ander oock waer bemint,
Wat hadt ghi lieuer, weer dat ghy hem comende saecht
Wt haer camere als ghi daer ghinct onghetraecht,
Oft in gaen als ghy daer quaemt wt ghestreken ?
- ... het ware my veel anghenamere
Dat hy daer wt quame als icker in ghinghe.

60. Långfors, *Recueil* LVII (Raynaud 915), vss. 1-9.

Het antwoord, dat in het Haagse handschrift ontbreekt, in de ripuarische bewerking: „ick daerinne ende hy daer wt”. Dezelfde quaestio wordt door Jehan Bretel voorgelegd in een jeu-parti⁶¹:

Grieviler, se vous quidiés
 Que jou vostre amie amasse,
 Dites le quel vous prendriés :
 U que jou vous encontrasse
 Qant vous iriés par nuit a li parler,
 A mon issir si deüssiés entrer,
 U cant vous en issiés
 Et g'i entraisse tous liés ?

Minnen Guet 31 (= Suchier 6). Vgl. *Klein* 134 (J 17) :

– Lequel averes vous plus al quer :
 joyir ove tost fyner,
 ou bon espeyr a tut dis durer ?
 – Jeo me prenck al esperer
 pour le durer

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 331. Het antwoord, dat in het Haagse handschrift weer ontbreekt, is in het Brusselse geheel verschillend van dit in het Franse voorbeeld: „eyn corte genoecht”.

Dezelfde vraag bij Adam de Givenci⁶² :

Li quieus vaut mieus, selon vostre enscient,
 U joie avoir ki tost doive falir
 U haus espoir adès, sans plus joïr ?

Minnen Guet 32 (= Suchier 11). Vgl. *Klein* 172 (K 20) :

– De coi peut grans pourfis venir
 en amours maintenir ?
 – Bien chelers

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 332. Geen antwoord in het Haagse handschrift; in de ripuarische versie: „wael helen”.

Minnen Guet 33 (= Suchier 13). Vgl. *Klein* 170 (J 11) :

– Qu'est le meyndre douns qu'amour face
 qe plus conforte et plus solace ?
 – Regarder

en Vaernewijcks *Questien* II, 13 (fol. J 7 v°) :

– Welck is nu van minnen de minste ghifte
 En die den minnare meest consoleert ?
 – ... dat is een liefdelijck ghesichte.

61. Långfors, *Recueil* XXXVI (Raynaud 1346), vss. 1-8.

62. Långfors, *Recueil* CXXXVIII (Raynaud 1085), vss. 6-8.

Weer ontbreekt het antwoord in het Haagse handschrift, in het Brusselse : „frundelic aensien”. Zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 332.

Minnen Guet 34 (= Suchier 12). Vgl. *Klein* 169 (J 10) :

- De quey fet amours curteysie
meyns profitable et plus prisie ?
- De beyser

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 332. Het antwoord, dat in het Haagse handschrift niet voorkomt, in de ripuarische versie : „eyns kussen”. Daarvan afwijkend *Questien* II, 12 (fol. J 7 r°) :

- Welck is in liefden dat schijnsel vriendelijck
Minst profijtelijck en nochtans ghepresen meest ?
- ... dat is een helsen sonder cussen.

Minnen Guet 35 (= Suchier 15). Vgl. *Klein* 173 (J 1) :

- Du chastel d'amours vous demens,
dunt es ly primer fundemens ?
- D'amer lealment

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 332. Geen antwoord in het Haagse handschrift ; in de ripuarische versie : „getruheit”. Vgl. ook nog *Questien* III, 4 (fol. K 1 v°) :

- So vraghe ick v...
- Welck tfondament is vander minnen casteel ?
- Eerbaer ghenoechte.

Minnen Guet 36 (= Suchier 16). Vgl. *Klein* 171 (J 12) :

- Quele chose tient amour a sien
et cele chose est honour et bien ?
- Contenance

en zie Priebisch, *ZdPh.* 38, 332. Het antwoord komt weer niet voor in het Haagse handschrift ; in het Brusselse : „be gestedicheit”.

Minnen Guet 37 (= Suchier 17) is nagenoeg hetzelfde als *Klein* 176 (J 3)⁶³ :

- Dites moy qi sunt les kernels,
les siates et les quariaus ?
- Regard atreiaunt

63. Een enigszins anders geformuleerde vraag, waarin er geen sprake is van pijlen (*siates*) in hs. L (3) en druk O (13).

en *Questien* III, 6 (fol. K 2 r°) :

- ... welck sijn nv die setelen
Inder minnen casteel...
- Ende welck sijn oock de schichten diemer can schieten ?
- ... die setelen sijn die ghesichten
Daer damoreuse in rusten en vrolijk leuen ;
Die schichten comen daer oock wtghedreuen.

Het antwoord ontbreekt in de mnl. tekst.

Minnen Guet 38 (= Suchier 18). Vgl. *Klein* 177 (J 5) :

- Q'est la clef (saver m'estoet)
qe la porte deformer poet ?
- Continuelment prier

en Vaernewijcks *Questien* III, 8 (fol. K 2 v°) :

- Noch vraghe ick...
- Welck dat den sluetel is die tcasteel can ontsluyten ?
- De sluetel is ghenamt eenpaerlyck bidden.

Het antwoord, dat in het Haagse handschrift ontbreekt, in de ripuarische versie, afwijkend van het Franse voorbeeld : „hoescheit”.

Minnen Guet 39 (= Suchier 19). Vgl. *Klein* 202 (M 6) :

- Quelle est la chambre, ou sont ly lit
ou l'amant prent son premier lit (l. delit) ?
- Jouyr oustreement

en *Questien* III, 10 (fol. K 3 r°) :

- Welck dat in minnen de camer mach wesen
Die een lief sijnen lieue can minnelyck verleenen,
Welck mach oock sijn het bedde met eenen ?
- Volmaect ghebruyck...
- Is camer ende bedde, so menich wel weet.

In het Haagse handschrift luidt het antwoord, dat in het Brusselse ontbreekt : „loen der minnen”.

Minnen Guet 40 (= Suchier 20). Vgl. *Klein* 179 (J 7) :

- Après les gardes me només
par quels le chastel est gardés

en Vaernewijcks *Questien* III, 7 (fol. K 2 r°) :

- Welcke is de meester die de duere wacht
Oft de poortier alsoomen mocht noemen ?

met een antwoord dat helemaal niet voorkomt in de Franse bronnen :

Dese poortier die altijd nauwe sorghe draecht
Om der minnen casteel te beurijden van hindere
Dat is de vreesse.

Ook het antwoord in het Haagse handschrift („die hem houden segelijc”) is anders dan dit in de Franse voorbeelden en heeft weinig zin. Berust het op een verschrijving van de copïist ?

Minnen Guet 52 doet tenslotte denken aan het thema van een jeupartij van Jehan Bretel⁶⁴, dat wij niet hebben teruggevonden onder de ofra. minnevragen :

Adan, mout fu Aristotes sachans,
Et si fu par amours tés menés
Qu'enselés fut comme chevaus ferrans
Et chevauchiés, ensi que vous savés,
De cheli que il voloit a amie
Qui en le fin couvent ne li tint mie.
Vourriés vous estre atournés enement
De vo dame, se vous tenist couvent ?

Zoals wij reeds hebben opgemerkt, bestaat Marcus van Vaernewijcks *Questien oft raetsels der minnen*, de jongste van de ons bekende verzamelingen nml. minnevragen, die in 1564 bij Cornelis vander Riviere te Doesburg in Gelderland is gedrukt, uit vier afdelingen, waarin een jonkvrouw en een ridder om beurten meer of minder ingewikkelde liefdegevallen aan elkaar ter oplossing voorleggen. De collectie sluit aan bij een vrije bewerking van Ovidius' *Ars Amandi*⁶⁵, daarvan gescheiden door „diversche minnebrieven, refereynen, baladen ende anders”, die grotendeels mogen worden toegeschreven aan Matthijs de Casteleyn⁶⁶. Zij bevat achtereenvolgens :

fol. H 6r^o-J 4v^o : Hier naer volghen veel schoone questien oft raetsels der Minnen met vrighen en antwoorden. De welke een Joncvrouwe vraecht ende een Ridder solueert, den Minnaers seer orbaer te weten (53 × 7 verzen)

fol. J 4v^o-J 8v^o : Hier nae volghen ander questien die de Riddere vraecht, ende de Jonckvrouwe solueert, seer lustich om lesen (34 × 7 verzen)

64. Langfors, *Recueil CXVI* (Raynaud 277), vss. 1-8.

65. Zie hierover Kalff, *Gesch. d. Ned. Lett. in de 16de eeuw* II, Leiden 1889, blz. 180 e.v.

66. Naar een vriendelijke mededeling van drs. R. Claeys, die hier nader zal op ingaan in zijn doctorale scriptie over De Casteleyn, waarmee hij eerlang hoopt te promoveren aan de R.U. te Gent.

fol. J 8v^o-K 4r^o : Hier vraecht de Jonckvrouwe wederom, ende de Ridder soluerende antwoord (24 × 7 verzen)

fol. K 4r^o-K 6v^o : Hier nae vraecht die Riddere wederom ende die Jonckvrouwe antwoord (27 × 7 verzen),

in het totaal dus 138 rijmrijke rederijkersstrofen, die te zamen 61 vragen en antwoorden uitmaken. Wij zullen die vragen en antwoorden nu vergelijken met hun Franse bron: *Les adevineaux amoureux*, bij Colard Mansion te Parijs (?) ca. 1479 (door Klein aangeduid als *F* en *Q*), en daartoe de inhoud van Vaernewijcks verzen zo getrouw mogelijk in hedendaags Nederlands samenvatten⁶⁷:

Questien I, 1 : Wie op hoffelijke wijze vragen stelt, wordt hoofs bejegend ; daarom durf ik vragen welke de redenen zijn die iemand ertoe brengen lief te hebben ?

A. : Men kan liefhebben ten eerste om eer en aanzien te verwerven, ten tweede om met de beminde in het huwelijk te treden, ten derde om door haar rijkdom te verkrijgen, ten vierde om haar te omhelzen en van haar te genieten.

Vgl. *Klein* 38 (F I, 1) :

– Sire chevalier, ... je vous supplie et requiers que me dites tout premierement qui est la cause pourquoy on aime ?

– Damoiselle, moult grant chose me demandez, mais a vostre correction et des plus sages et experimentez je treuve qu'ilz sont quatre manieres de desirs, des quelz les poursuivans amour usent diversement. Le premier des desirs est de grant pris ; car on aime une dame ou damoiselle pour d'elle aprendre et mieulx valoir, et pour le tresgrant bien et honneur qui est en celle et par ce acquerre honneur et pris. Le second desir, qui est honneste, est que on aime s'amie... pour avoir a mariage qui est saint estat. Le tiers qui est lait et deshonneste est, quant aucun ayme pour attraire prouffit et gaing de sa partie. Et le quart qui est naturel est, quant on aime sa partie (*l. s'amie*) pour joyr a sa volenté et plaisance.

Questien I, 2 : Welke van deze vier redenen is het fatsoenlijkst, het minst verachtelijk en het prijzenswaardigst ?

A. : Liefhebben om eer en aanzien te verwerven is welvoeglijk en daarenboven te waardenen ; wie bemint met het oog op een huwelijk mag zich daarop laten voorstaan ; wie enkel liefheeft om goed of geld is te misprijzen ; de vleselijke liefde tenslotte is de meest natuurlijke.

67. Daar wij binnenkort een heruitgave van de *Questien* zullen bezorgen, zien wij geen bezwaar tegen deze werkwijze. Het maakt ons overzicht vlot leesbaar en spaart plaatsruimte uit. Eens dat onze editie beschikbaar zal zijn, zal de vakgenoot zonder moeite de oorspronkelijke tekst met onze parafraze kunnen vergelijken. Intussen beschouwe men wat volgt als een eerste oriëntatie.

Vgl. *Klein* 39 (F I, 2), dat door Vaernewijck niet helemaal is gevolgd, omdat hij gedeeltelijk aansluit bij het voorgaande :

- Sire chevalier, lequel de ces desirs est le plus honneste et vault le mieulx ?
- Damoiselle, le premier vault trop mieulx des autres, car toutes manieres de gens pevent amer par cellui desir, sans en aucune maniere meffaire.

Questien I, 3 : Wat zal de minnaar verkiezen, met zijn geliefde geslachtsgemeenschap hebben zonder haar te begeren, of haar begeren zonder dat er van geslachtsgemeenschap sprake is ?

A. : Het tweede alternatief, want niemand kan de wonderdadige kracht van de liefde ondergaan, als hij niet door begeerte daartoe wordt gedreven.

Vgl. *Klein* 1 (F I, 3) :

- Sire chevalier, je vous demande..., lequel vous ameriez le mieulx : ou a joyr de voz amours sans desirer, ou a desirer sans joyr ?
- Damoiselle, a les desirer sans joyr : car nul ne puet savoir la grande vertu qui est en amours, s'il n'a avant eü et sentu l'aguillon de loyal desir.

Questien I, 4 : zie boven sub g.

Questien I, 5 : zie boven sub f.

Questien I, 6 : zie boven sub h.

Questien I, 7 : Hoe komt het toch, dat onder trouwe minnaars zo vaak jaloersheid bestaat ?

A. : Jaloersheid is er steeds, wanneer men vurig bemint, want niemand kan waarlijk liefhebben zonder ijverzuchtig te zijn.

Vgl. *Klein* 48 (F I, 8) :

- Sire chevalier, dittes moy..., dont jalousie puet venir aux vrays amans ?
- Je cuide, damoiselle, qu'elle leur viengne de tresloyaument et de tresardamment amer. Car pou ou nul puet amer sans estre jaloux ou jalouse.

Questien I, 8 : zie *Minnen Guet* 29.

Questien I, 9 : zie boven sub a.

Questien I, 10 : Gij hebt een vriend die al uw geheimen kent en gij kent ook de zijne, zelfs weet gij van elkander dat gij beiden een vrouw bemint ; wat zoudt gij liever hebben, dat gij ze van hem zoudt afnemen, of dat hij ze u ontfutselt ?

A. : Mij ware liever dat hij ze mij ontnemt, want deed ik het, dan zou ik ontrouw handelen en dat is bovenal te verfoeien.

Vgl. *Klein* 12 (F I, 12) :

- Sire chevalier, ainçoires vous demande, se vous aviez un vostre bien amé compaignon lequel sceüst tous vos secrez et vous pareillement les siens, et entre vous deulx amissiez une damoiselle, lequel ameriez vous mieulx, s'il convenoit qu'il fust : ou que vous prensisiez s'amie... en mariage, ou qu'il prenist la vostre ?
 – Damoiselle, trop mieulx ameroie qu'il preist la mienne. Car se je prenoie s'amie, je lui feroie desloyauté qui me tourneroit en vice et a vilonnie *etc.*

Aan dezelfde minnevraag herinnert nog een jeu-parti van Jehan Bretel⁶⁸, al is de voorstelling van zaken enigszins verschillend :

Lambert, se vous amiés bien loiaument
 Une dame qui fust sage et vaillans,
 Le kel ariés vous plus kier,
 U ele vous amast soufisaument
 Et autres fust del cors de li tenans
 Et l'eüst prise a moullier,
 U ele eüst aurui s'amour dounee,
 Si l'eüssiés espousee ?

Question I, 11 : Twee minnaars nodigen een jonkvrouw ten dans ; de ene heeft op het hoofd een rozenhoed en zij draagt er ook een. Nu schenkt zij haar rozenhoed aan degene die blootshoofd is, terwijl zij die van de andere afneemt en op haar eigen hoofd zet. Aan wie van beiden geeft zij het grootste bewijs van haar liefde ?

A. : Aan degene van wie zij de rozenhoed afneemt, want nemen is een teken van vertrouwen en geven kunnen licht alle vrouwen, behoudens haar eer.

Vgl. *Klein* 119 (F I, 13)⁶⁹ :

- Sire chevalier, ilz sont deux hommes qui tous deux aiment une damoiselle dont chacun d'eux cuide estre le mieulx amé. Or avient que eulx deux sont un jour a une danse et la damoiselle ou milieu, laquele porte sur son chief un chapel de roses et l'un des compaignons aussi un autre. La damoiselle bien aprise prent le sien de dessus son chef et le met sur le chief de celui qui point n'en a. Et tantost prent l'autre chapel de dessus le chief de celui qui apporté l'avoit a la feste. Or vous demande, auquel la damoiselle monstre le plus grant signe d'amour ?
 – Damoiselle, elle monstre plus grant signe d'amour a celui, duquel elle prent le chapel de dessus son chef. Car le prendre monstre

68. Långfors, *Recueil* LIV (Raynaud 704), vss. 1-8.

69. Dezelfde minnevraag vindt men als eerste van de dertien minnevragen in Boccaccio's *Filocolo* (Romania 31, 36-37).

signe de fiance et d'amours : et le donner est une courtoisie que toutes dames pevent faire sauve leur honneur.

Questien I, 12 : Twee minnaars houden van dezelfde vrouw en beiden bidden haar om een beloning voor hun diensten. De ene laat zij toe haar te kussen, de andere neemt zij in de armen. Van wie houdt zij het meest ?

A. : Van degene die haar mag kussen, want duizend maal door haar in de armen te worden genomen betekent niets daartegenover. Vgl. *Klein 120* (F I, 14) :

– Sire chevalier, ilz sont deux hommes qui tous deux aiment une damoiselle, et chascun d'eux lui requiert avoir querredon de son service. La damoiselle... ottroye a l'un qu'il prengne d'elle un seul baisier, et de l'autre elle sueffre qu'il l'accole tant seulement. Or vous demande, auquel elle monstre plus grant signe d'amour ?

– Damoiselle, sachiez que c'est a celui, auquel elle ottroye le baisier : car cent mille accolers n'atainderoient pas a un baisier ottroué d'une dame en amours.

Questien I, 13 : Stel dat een dame ingaat op uw aanzoek op voorwaarde dat gij haar later nooit meer van liefde zult gewagen, zoudt gij een dergelijk voorstel aanvaarden ?

A. : Geenszins, want ik zou mij veel leed op de hals halen, vermits de vlam der liefde in het hart van de minnaar nimmer dooft.

Vgl. *Klein 121* (F I, 15) :

– Sire chevalier, aincoires vous demande en toute honnesteté que me dittes : se vous aviez une dame en amours et vous lui requeriez de son amour tant que par sa debonnaireté elle le vous ottroyast par tel convenant que jamais plus ne lui demanderiez aucune chose, se vous acceperiez cestui marchié ou non ?

– Certes, damoiselle, nennil. Car ce ne puet estre que en parfaicte amour ait fin *etc.*

en Jehan Bretel ⁷⁰ :

Uns hom une dame proie
D'amer, ele li otroie
S'amour deboinairement ;
Mais par l'otroi seulement
S'en veut a tous jours passer ;
Doit il plus en li clamer ?

Questien I, 14 : Waar zoudt gij de voorkeur aan geven, dat uw beminde bekend verdrietig te zijn omdat zij u te zeer liefheeft of omdat zij een ander vóór u heeft bemind ?

70. Långfors, *Recueil XLVII* (Raynaud 1042), vss. 5-10.

A. : Het eerste alternatief, want het zou mij te veel pijn doen te vernemen dat zij aan een rivaal haar gunsten heeft geschonken. Vgl. *Klein* 122 (F I, 16) :

– Sire chevalier, je vous demande... Assavoir... du quel vous voz tendriez plus grevé : ou s'elle vous disoit qu'elle eüst le coeur dolent de ce que trop vous aimast, ou se elle regrettoit un autre qu'elle eüst amé avant vous ?

– Damoiselle, trop mieulx ameroye le premier que le second. Car de ce qu'elle regretteroit l'amour d'un autre, ce me seroit trop grieve chose a oyr

en Jehan Bretel ⁷¹ :

Jehan de Greviler, s'aveuc celi
 Que vous amez fussiez en leu secré
 Et joissiez tout plenment de li,
 Du quel vous tenriez vous plus a grevé :
 Ou c'ele avoit le cuer triste et dolant
 Entroeus de ce qu'ele vous amast tant,
 Ou s'ele entroeus regrettoit
 Un ami qu'avoir soloit ?

Questien I, 15 : Welke zou uw keuze zijn, indien gij mocht kiezen tussen een vrouw die uw lusten bevredigt, maar tot wie het u verboden is te spreken, en een vrouw met wie gij naar believen moogt converseren zonder haar echter aan te raken ?

A. : Liever zou ik degene verkiezen met wie ik mag praten zonder haar aan te raken, want het zijn de zoete woorden die de liefde in stand houden.

Vgl. *Klein* 124 (F I, 19) :

– Sire chevalier, ... se vous amissiez une dame de fine amour, lequel ameriez vous le mieulx : a avoir d'elle tous vos voloires et plaisirs par tel si que jamais ne la veüssiez ne parlassiez a elle, ou que la peüssiez voir et a elle parler sans la jamais touchier ?

– Damoiselle, trop mieulx ameroye a la veoir et parler a elle sans la touchier. Car trop seroit chose brutale et grieve a un homme de estre en la compaignie de sa dame sans la jamais veoir ne pover parler ne deviser a elle

en Raoul de Soissons ⁷² :

... li quiex doit mielz valoir :
 Ou souvent s'amie sentir,
 Baisier, acoler, sanz veoir,
 Sanz parler et sanz plus avoir

71. Långfors, *Recueil* XXVI (Raynaud 1034), vss. 1-8.

72. Långfors, *Recueil* VII (Raynaud 1393), vss. 2-8.

A toz jors mès de ses amors,
 Ou veoir et parler toz jors,
 Sanz sentir et sanz atouchier ?

Questien I, 16 : Welke gave zoudt gij uw geliefde toevertrouwen, mocht het in uw macht liggen alle gaven der liefde te schenken aan degene die gij bemint, wyl gij zoudt weten dat enkel een ervan bij haar kan beklijven ?

A. : Trouw ; want waar trouw ontbreekt, gaat de liefde ten onder.
 Vgl. *Klein 125* (F I, 20) :

- Sire chevalier, ... je vous demande que respondez une question, assavoir se toutes graces estoient a vous a donner qui sont en amours et peüssiez donner a nullui que l'une tant seulement : laquele donneriez vous a vostre dame en amours ?
- Dame, je lui donneroie loyauté, car entre toutes les vertus c'est la plus souveraine en amours.

Questien I, 17 : Twee heren houden van een dame ; de eerste komt daar rond voor uit, maar wordt afgewezen ; de tweede durft haar geen aanzoek doen uit schaamte. Wie van beiden lijdt de grootste liefdesmart ?

A. : Degene die wordt afgewezen, want de andere mag nog hoop koesteren dat zij zich over hem zal ontfermen.

Vgl. *Klein 126* (F I, 21) :

- Sire chevalier, ilz sont deux gentilz hommes qui aiment une damoiselle. Desquelz l'un lui requiert de son amour..., mais en elle ne puet trouver aucun merci, car elle ne l'aime point. Et l'autre escuier ne l'ose requerre de son amour et si perchoit tresbien au semblant d'elle qu'elle l'aime tresloyaument. Or je vous demande : le quel d'eux vit en plus grant anoy de cuer et en plus grant merancolie ?
- Dame, je vous respons, que ce doit estre celui qui est escondis de s'amie etc.

Questien I, 18 : zie boven sub c.

Questien I, 19 : Gij en uw rivaal beminnen evenzeer een jonkvrouw ; wat zoudt gij verkiezen, dat gij beiden een blauwtje loopt, of dat gij beiden bij haar gehoor zoudt vinden ?

A. : Dat wij beiden een blauwtje zouden lopen, want ware liefde kent slechts één uitverkorene.

Vgl. *Klein 96* (F I, 23) :

- Sire chevalier, ... je vous demande, s'il avenoit que vous amissiez dame ou damoiselle de parfaite amour, et vous seüssiez bien que un autre l'amast aussy parfaitement comme vous, lequel avriez vous plus chier : ou que tous deux faillissiez a l'amour d'elle, sans jamais

y recouvrer, ou que tous deux en eüssiez vostre desir et volenté ?
 – Certes, damoiselle, trop mieulx ameroie que tous deux y faillissons. Car plus tost voudroie languir en sa merci attendant, qu'elle fust ainsi de son honneur amoindrie.

en Jehan Bretel ⁷³ :

Cuveliers, vous amerés
 Et bele et sage et vaillant,
 Et uns autres autretant
 L'amera con vous ferés ;
 Li ques sera mieus vos grés,
 U vous i soiiés falant
 Andoi sans nul rechovrier
 U kachuns en ait son desirier ?

Questien I, 20 : Mocht gij het loon der minne slechts door valsheid kunnen verkrijgen, zoudt gij daar dan voor te vinden zijn ?
 A. : Ja, als het mijn geliefde niet tot schande zou strekken en ik zou mogen hopen dat ze het mij later zou vergeven.

Vgl. *Klein 127* (F I, 24) :

– Sire chevalier, je vous demande, se ainsi estoit que ne peüssiez avoir l'ottroy de l'amour de vostre dame en amours, fors par traijson, se vous la prendriez ou non ?
 – Damoiselle, oyl, par tele condicion que la traijson ne fust trop ou deshonneur d'elle. Car cestui vice seroit en apres pardonnable

en Jehan Bretel ⁷⁴ :

Le quel ariés vous plus chier,
 Ou vo dame a gaaingnier
 Outre son gré, par droite traïson,
 Ou li servir loiaument en pardon
 Trestoute vo vie,
 Et si s'en tiengne a païe

en dezelfde ⁷⁵ :

... ki par traïson droite
 Porroit l'amour conquerer
 De sa dame qui il aime et couvoite,
 K'en oseriés vous loer :
 Feroit il bien u mal, sens u folie ?

Questien I, 21 : Gij hebt in steekspel of tornooi de eerste prijs behaald ; hoe dit aan uw dame mede te delen zonder u al te onbescheiden daarop te beroemen ?

73. Långfors, *Recueil* LXIV (Raynaud 909), vss. 1-8.

74. Långfors, *Recueil* CXIII (Raynaud 950), vss. 5-10.

75. Långfors, *Recueil* LXXVI (Raynaud 1850), vss. 1-5.

A. : Ik zou haar zeggen dat zij de prijs heeft gewonnen, want alles wat een minnaar verricht, doet hij door en terwille van zijn geliefde.

Vgl. *Klein 130* (F I, 27) :

– Sire chevalier, s'il avenoit que vous retournessiez des joustes ou tournoy ou d'aucun noble fait d'armes, dont rapportissiez le pris et l'onneur, et vostre dame en amour vous demandast qui avroit eü l'onneur pour ce jour : comment lui responderiez vous sans vous vanter ?

– Dame, je lui diroie qu'elle en avroit eü le pris. Car, se vray amant fait aucun bien qui lui soit tourné a loenge et honneur, le pris en doit estre a sa dame, pour l'amour de laquele il l'a fait.

Questien I, 22 : Van twee zusters, beiden even mooi, hebt gij ene hartstochtelijk lief, maar zij behandelt u met minachting ; de andere mint u boven alles, maar uw hart blijft onverschillig voor haar ; als zij nu beiden in levensgevaar zouden verkeren en gij slechts een van die zusters zoudt kunnen redden, welke zoudt gij dan te hulp komen ?

A. : Degene die ik liefheb, want anders zou ik ontrouw blijken te zijn ; al mint zij mij nu niet, toch mag ik blijven hoop koesteren dat ik haar eens welgevallig zal zijn.

Vgl. *Klein 10* (F I, 30) :

– Sire chevalier... Ilz sont deux damoiselles, soeurs, toutes d'un sens et d'une beauté, desqueles vous amez l'une parfaitement et si savez bien que point ne vous aime. Et l'autre vous aime de tout son cuer et vous ne l'amez point. Or est le cas tel qu'il leur fault passer une riviere. Mais la fortune est qu'il convient l'une d'elles noyer. Et en vous est de rescourre et sauver, laquele qu'il vous plaist. Si vous prie que me dittes laquele vous sauveriez : ou celle qui vous aime, ou celle qui point ne vous aime ?

– Certes, damoiselle, je rescourroie celle que j'aimeroie. Car ce seroit grande desloyauté de laisser perir ce que mon cuer ameroit, dont jamais il n'avroit joye. Et combien que de present elle ne m'aimast point, si avroie tousjours espoir que en temps avenir elle avroit de moy pitié, car espoir est ce qui soustient les amans et non autre.

Dezelfde minnevraag bij Jacob van Maerlant, *Tweede Martijn*, vss. 54-91, waar het echter gaat over de liefde voor de wereld, de eerste, en de liefde tot God, de tweede. Zo stijgt het probleem hier uit tot diepe ernst, boven ijdel woordenspel.

Questien I, 23 : Wat is moeilijker, de gunst van zijn dame te verwerven, of die te behouden wanneer men ze bezit ?

A. : Het moeilijkst is die te bewaren, want afgunst en vrees belagen

de gelieven voortdurend met achterdocht, waardoor hun alle vreugde ontzegd wordt.

Vgl. *Klein* 16 (F I, 31) :

– Sire chevalier, je vous demande, auquel des deux il convient plus grant sens a l'amant : ou a acquerre amours et merci de sa dame, ou a garder amours et merci, quant la dame en a fait l'ottroy ?

– Damoiselle, a garder amours et merci, quant on en a l'ottroy. Car trop est pres envie de dangier qui tousjours agaittent les amoureux pour les surprendre et empeschier leurs deduits et plaisances.

Question I, 24 : Welk soort liefde is het duurzaamst, de liefde zonder woorden uit de blik gepuurd, of degene die met de tong wordt beleden ?

A. : De eerste, want de ogen spreken direct tot het hart en kunnen niet liegen.

Vgl. *Klein* 43 (F I, 32) :

– Sire chevalier, je vous demande, laquele amour est plus durable et plus aspre : ou celle qui se fait de regard sans parler, ou celle qui est ditte de bouche ?

– Certainement, damoiselle, c'est celle qui se fait de regard sans parler. Car les regards amoureux sont aspres et telement penetratis qu'ils perchent les cuers d'amans et d'amies.

Question I, 25 : Waarnaar gaat uw voorkeur, naar een vrouw die redelijk schoon is, maar buitengewoon verstandig, of naar een vrouw die tamelijk intelligent is, maar van een stralende schoonheid ?

A. : Ik zou de vrouw verkiezen die bovenmate wijs is en redelijk mooi, want lichamelijke schoonheid verwelkt spoedig, terwijl de schoonheid van de geest eeuwig duurt en vóór alles is te prijzen.

Vgl. *Klein* 37 (F I, 33) :

– Sire chevalier, ainçoires convient que me dittes... lequel vous ameriez mieulx : ou que vostre dame en amours fust belle par raison et sage outrement, ou sage par raison et belle outrement ?

– Damoiselle, je vous respons, que mieulx ameroie qu'elle fust sage outrement et belle raisonnablement etc.

Ongeveer hetzelfde bij Eustache Deschamps, *Demandes entre les dames avecques les responses sur ce*, 27⁷⁶ :

– Se deux dames estoient, l'une belle
et l'autre non, mais saige et de gent corps,

76. Naar hs. f.fr. 840 in de Bibl. Nat. te Parijs, aangehaald door A. Klein, o.c., blz. 274.

et la beauté n'eüst bien maniere en elle,
 auquel des deux seroit mieulx vostre acort ?
 – Plus aim gent corps et bonne maniere
 que la beauté qui n'a sens ne advis.

Zie ook nog Jehan Bretel ⁷⁷ :

Li qieus sera mieus vos grés,
 U chele qui vous amés
 Sera bele par raison
 Et sage a tres grant fuison,
 U sage raisnalement
 Et tres bele outreement ?

Questien I, 26 : Wie leeft in de grootste smart, diegene die ijverzuchtig is op zijn beminde en haar nochtans bezit, of diegene die vruchteloos om haar gunst smeekt, maar van jaloeisheid vrij is ?
 A. : Degene die ijverzuchtig is, want hij wordt voortdurend over en weer geslingerd tussen twijfel en vrees, zodat hij nergens rust vindt.

Vgl. *Klein 95* (F I, 34) :

- Sire chevalier, ainçoires vous demande, lequel vit en plus grant malaise : ou celui qui est fins jaloux de s'amie et si en joyst, ou celui qui vit en priant merci sans nul ottroy d'amours et sans jalousie ?
- Damoiselle, celui qui est jaloux de s'amie et si en joyst, car jalousie si est le plus mauvais vice et plus grief aux amans qui soit entre tous autres

en Jehan Bretel ⁷⁸ :

Adan, du quel cuidiés vous
 Qu'i vive a douleur plus grant,
 U cil qui est fins jalous
 De celi qu'il aime tant
 Qu'il ne s'en puet departir
 Et si l'a a son plaisir,
 U cius qui maint en dangier et li prie,
 Mais riens n'i prent, et s'est sans jalousie ?

Questien II, 1 : Is het geoorloofd dat een jonkvrouw zonder gereserveerdheid haar liefde toont voor een geduldig minnaar, of moet zij die voor hem verborgen houden ?

A. : Het is beter liefde te tonen dan een trouw vriend van zich te vervreemden, al is echte trouw dan ook moeilijk te vinden.

Vgl. *Klein 132* (F I, 35) :

77. Långfors, *Recueil* XXXVII (Raynaud 667, 668), vss. 5-10.
 78. Långfors, *Recueil* CXXI (Raynaud 2049), vss. 1-8.

– Damoiselle, ... s'il vous plaist, vous me direz, lequel de deux mieulx vouldroit a dame ou damoiselle : ou qu'elle ottroiast son desir et amour a un escuier de bonne condicion de qui elle seroit loyaument amee, ou qu'elle l'escondist sans y jamais pouvoir recouvrer ?

– Sire chevalier, mieulx lui vouldroit ottroier son amour que l'escondire, car on ne doit trop eslongier un bon amy, quant on l'a, combien que nous disons qu'ilz sont difficiles a trouver.

Questien II, 2 : Wat verkiest gij, een moedig en wijs man die niet schoon is, of een keurig en rijk man die aan schoonheid geen gebrek heeft ?

A. : Ik zou de wijze verkiezen en de vrouwen die dit niet doen zijn gek, want wijsheid gaat boven schoonheid.

Vgl. *Klein 35* (F I, 37) :

– Damoiselle, je vous demande, lequel entre vous dames vous prisiez le plus : ou homme attempé, sage et non gaires bel, ou celui qui est cointes, jolis, envoisiez et plaisans et non gaires prudent ?

– Sire chevalier, trop plus est a prisier l'escuier attempé, sage et a mesure que le bel non prudent. Car jamais n'a lieu vice devant vertu.

Questien II, 3 : Wie is de vurigste minnaar, degene die zijn geliefde neemt zonder omwegen, of degene die haar eerst overlaadt met geschenken ?

A. : Laatstgenoemde, want de eerste vernietigt oprechte liefde, vermits het oneerbaar is enkel lief te hebben om van een vrouw te genieten.

Vgl. *Klein 82* (F I, 38) :

– Damoiselle, je vous demande, laquele femme aime le mieulx : ou celle qui prent, ou celle qui donne ?

– Sire chevalier, je croy que ce soit celle qui donne. Car nul sage escuier ne doit avoir fiance en amour de femme, ne par contraire damoiselle en amour d'homme, qui tend a avoir prouffit de la personne qu'il aime, et mesmes est un vice moult reprochable et deshonneste.

Questien II, 4 : Wat zoudt gij het liefst hebben, dat gij van uw beminde veel kwaad hoorde spreken en alleen goed van hem ondervondt, of dat gij niets dan goed van hem hoorde vertellen, maar tot de vaststelling zoudt komen dat hij eigenlijk slecht is ?

A. : Het eerste alternatief, want het is gebleken dat achterklap vaak onwaar is.

Vgl. *Klein 6* (F I, 40)⁷⁹ :

79. Met een tegenovergesteld antwoord in hss. A (I, 6), B (II, 4) en C (I, 1).

– Damoiselle, je vous demande, lequel de deux mieulx ameriez : ou a oijr dire moult de maulx de vostre ami et vous y trouvissiez moult de biens. Ou que vous oijssiez dire moult de biens de lui et vous y trouvissiez mal ?

– Sire chevalier, a ceste votre demande en est la response moult clere. Car trop mieulx ameroie oijr dire mal de mon amy par tel si que je y trouvasse des biens que le contraire. On dit que tout noble et vaillant cuer ne se doit arrester aux parolles volans *etc.*

en Jehan Bretel ⁸⁰ :

Se vous estiés bien amés
Et s'amisiés bien aussi,
Le quel ariés vos plus kier,
U a oïr tesmougnier
Mout de bien de vostre amie,
Si ne l'i trouvisiés mie,
U mal dire en oïsiés
Et le bien i trouveriés ?

Questien II, 5 : Omdat men het zo dikwijls daarover oneens is, zou ik graag van u vernemen of er in de liefde meer kwaad dan goed is ?

A. : Meer goed voor degene die zich aan haar wetten wil onderwerpen, want in de liefde is er altijd iets dat de minnaar bevredigt. Vgl. *Klein 3* (F I, 42) :

– Damoiselle, pour ce que diversement est entre les hommes parler d'amours, ... je voudroie volentiers savoir de vous, duquel il y a plus en amours : ou de bien ou de mal ?

– Sire chevalier, quoy que l'en die d'amours, trop plus y a de bien que de mal envers ceulx qui s'en scevent entremettre. Car nul ne pourroit tant de mal endurer en la queste d'amours que un tout seul bien ne l'en puisse guerdonner et enrichir

en Jehan Bretel ⁸¹ :

Adan, d'amour vous demant
Que m'en dichiés sans cheler
Dou quel pueent plus trouver
En amour li fin amant
Ou du bien ou du mal... ?

Questien II, 6 : Moet een jonkvrouw het aan haar minnaar bekennen, als zij weet dat zij door nog een ander wordt bemind ?

A. : Gewis, want gelieven mogen niets voor elkander verbergen, willen zij hun liefde zuiver en rein houden.

80. Långfors, *Recueil* LXXIII (Raynaud 1071), vss. 2-10.

81. Långfors, *Recueil* CX (Raynaud 331), vss. 1-5.

Vgl. *Klein* 107 (F I, 44) :

– C'est ce que un escuier et une damoiselle aiment l'un l'autre parfaitement, et il avient que un autre escuier requist la damoiselle de son amour, je vous demande, si elle le doit dire a son ami ou non ?

– Sire chevalier, bien est vray que oncques de ceste chose n'eüst affaire, mais tant vous dy que la damoiselle le doit dire a son amy, voire se elle le scet sage et discret, autrement non. Car entre deux amans ne doit nulle rien estre celee ne de femme a mari.

Questien II, 7 : Mocht gij trouwe minne in uw bezit hebben, wat zoudt gij ermee aanvangen ?

A. : Ik zou ze planten in het hart van mijn minnaar, waar zij mij tot eer en voordeel zou strekken.

Vgl. *Klein* 136 (F I, 45) :

– France damoiselle, se ainsi fust que tenissiez loyales amours en voz mains, je vous prie que me dittes, que vous en feriez ?

– Sire chevalier, sachiez que sans aucun delay je les mettroie en cuer de mon amy. Car ailleurs ne les pourroie mieulx mettre a mon avantaige et honneur.

Questien II, 8 : Wat verkiest gij, dat gij al de gedachten van uw vrijer zoudt kennen, of hij de uwe ?

A. : Ik de zijne, want dan zou ik zekerheid hebben omtrent zijn bedoelingen.

Vgl. *Klein* 137 (F I, 46)⁸² :

– Damoiselle, lequel des deux ameriez vous mieulx : ou que sceüssiez toutes les penseez de vostre amy, ou qu'il sceüst toutes les vostres ?

– Sire chevalier, mieulx ameroie savoir toutes les penseez de mon amy qu'il sceüst les miennes.

Hetzelfde bij Eustache Deschamps, *Demandes etc.*, 8⁸³.

– Lequel vous venroit mieulx a gré,
l'estat de vostre ami sçavoir,
su qu'il seüst vostre secré ?
– Plus chier aroie oïr nouvelle
de son estat...
que ce qu'il sceüst tout le mien.

Questien II, 9 : Wat is in liefdezaken het gevaarlijkste wapen, dat het hardst toeslaat als men het tracht te ontlopen ?

A. : Vals gelaat (= veinzerij).

82. Het tegenovergestelde antwoord in hs. D (2).

83. Naar hs. f.fr. 840 in de Bibl. Nat. te Parijs, aangehaald door A. Klein, *o.c.*, blz. 266.

Vgl. *Klein* 180 (Q I, 1) :

- Qu'est en amours le dart vilain
com plus me fiert et je plus l'aim,
que plus me bat villainement,
plus l'endure legierement ?
- C'est faulz semblant.

Questien II, 10 : zie *Minnen Guet* 22.

Questien II, 11 : zie *Minnen Guet* 23.

Questien II, 12 : zie *Minnen Guet* 34.

Questien II, 13 : zie *Minnen Guet* 33.

Questien II, 14 : Wat staat de minnaar ten dienste om zijn doel te bereiken ?

A. : Beleefdheid, hoofsheid, eerbaarheid.

Vgl. *Klein* 198 (Q I, 10) :

- Qui fait aux fins amans joyr
de ce de quoy ilz ont desir ?
- C'est courtoisie.

Questien II, 15 : Wat doet de liefde groeien en maakt haar duurzaam ?

A. : Tevredenheid en vreugde.

Vgl. *Klein* 199 (Q I, 11) :

- Que fait amours long temps durer
et enforcer et embraser ?
- C'est joye et lesse.

Questien II, 16 : Hoe kan men huichelarij bij de minnaar erkennen ?

A. : Als hij niet doet wat zijn geliefde wenst.

Vgl. *Klein* 183 (Q I, 12)⁸⁴ :

- Quele chose esse qui monstre en fin
le faulx cuer et aussy le fin ;
car en faulx cuer l'amour descroist
et ou fin cuer double et si croist ?
- C'est par monstrar dangier.

Questien II, 17 : Hoe kan men weten of een vrouw verstandig en wijs is ?

A. : Door de antwoorden die ze geeft, want hetgeen zij zegt onthult hoe het met haar gesteld is.

84. Met een afwijkend antwoord hss. H (15) en J (15).

Vgl. *Klein* 181 (Q I, 13)⁸⁵ :

- Par quel semblant et par quel touche
cognoist on sage dame en bouche ?
- C'est par la response qu'elle fait.

Questien III, 1 : Als uw geliefde u zou toevertrouwen dat gij haar uw levensdagen slechts tien keer zoudt mogen bezitten, zoudt gij dit terstond begeren of zoudt gij die tien keren over lange tijd verdelen ?

A. : Deels zou ik terstond van haar gunsten willen genieten, deels zou ik ze over lange tijd verdelen. Nam ik alles ineens, dan zou mij dit naderhand kunnen berouwen.

Vgl. *Klein* 7 (F II, 1)⁸⁶ :

- Sire chevalier, je vous demande, se vous aviez l'ottroy de vostre amie, d'estre dix fois en sa compaignie a vostre volenté, et jamais plus n'y deüssiez estre, se vous les prenderiez en brief temps, ou se vous attenderiez longuement ?
- Damoiselle, sachiez que j'en prenderoie aucunes prestement et les autres garderoie. Car se je les avoie toutes prinses a une fois, je devroie estre dolant, quant si legierement auroie despendu les biens que ma dame m'auroit de sa grace ottroyez et n'y porroie plus recouvrer

en Jehan Bretel⁸⁷ :

Adan, s'il estoit ensi
Que joie fust otroiie
A vous dou cors de cheli
Que vous volés a amie
Dis foyz en tout vostre eage,
Sans plus, or me faites sage
Se vous les prendriés briement
Ou atendriés longement.

Questien III, 2 : Als gij de nacht met uw geliefde moogt doorbrengen op voorwaarde dat zij u een of ander verzoek mag doen, zoudt gij dan wensen dat zij dit deed bij het slapen gaan of bij het ontwaken ?

A. : Bij het slapen gaan, want ik weet vooraf dat haar verzoek mij niet onaangenaam zal zijn, daar zij mij de grote gunst verleent met haar het bed te delen.

85. Daarnaast met een afwijkend antwoord H (13), J (13), K (22), L (13), M (14), N (13), O (4) en P (6).

86. Met tegenovergesteld antwoord A (I, 7), B (II, 5), C (I, 2) en O (41).

87. Långfors, *Recueil* CVIII (Raynaud 1026), vss. 1-8.

Vgl. *Klein* 141 (F II, 2) :

- Sire chevalier, je vous demande, se vous aviez l'ottroy de vostre amie de couchier avec elle par tel, si qu'elle deüst avoir sur vous un souhait tel qu'il lui plairoit, lequel ameriez vous mieulx : ou qu'elle le prist a vostre couchier, ou a vostre lever ?
- Certes, damoiselle, mieulx ameroie qu'elle le preist au couchier. Car puis qu'elle m'auroit ottroyé tele grace que d'estre la nuit empres elle, je pourroie bien penser que son souhait ne seroit point contraire a ma volenté, mais a mon avantaige et honneur

Questien III, 3 : zie *Minnen Guet* 30.

Questien III, 4 : zie *Minnen Guet* 35.

Questien III, 5 : Hoe heet de ringmuur (van 't kasteel der minne) die de liefde duurzaam en sterk maakt, en waarop de gedachten aan de beminde als nijvere wachters rondwandelen ?

A. : Wel helen, d.w.z. zorgvuldig het liefdegeheim bewaren.

Vgl. *Klein* 174 (Q II, 2) :

- Or me nommez le maistre mur
qui plus le fait fort et dur ?
- C'est celer sagement.

Questien III, 6 : zie *Minnen Guet* 37.

Questien III, 7 : zie *Minnen Guet* 40.

Questien III, 8 : zie *Minnen Guet* 38.

Questien III, 9 : Hoe heet de zaal in het kasteel der minne, waar men zijn eerste vreugde beleeft ?

A. : Vriendelijk omhelzen, hetgeen zeer geschikt is om het minnespel in te leiden.

Vgl. *Klein* 178 (Q II, 6) :

- Nommez la sale et le manoir,
ou on puet premier joye avoir ?
- C'est acoller doucement.

Questien III, 10 : zie *Minnen Guet* 39.

Questien III, 11 : Heeft de god van de liefde ooit geboden uitgevaardigd ? Zo ja, welke zijn ze ?

A. : Tien geboden heeft de god van de liefde verkondigd, die onmisbaar zijn voor wie „in sijnen hemel wilt triumpheren” : onderdanig zijn, lastertaal mijden, met vlijt het minnespel beoefenen, levenslustig zijn in alle omstandigheden, onreinheid vluchten, keurig en net zijn overal, zijn liefde voor onbevoegden verborgen houden, geen onheuse woorden gebruiken, vrijgevig en mild zijn tegenover iedereen, standvastig zijn en trouw blijven aan de be-

minde. Wie deze geboden niet in acht neemt, is niet waard deelachtig te zijn aan de genoegens van de liefde.

Vgl. *Klein* 146, 147, 148 (F III, 1-3) :

– ... se le dieu d'amours fist oncques aucuns commandemens a garder par les subgez et bacelers errans en la queste d'amours...?

– Damoiselle, je vous respous et afferme que si a, lesquelz sont de moult grant especiauté.

– Et combien sont ilz en nombre ?

– Dix...

C'est que l'amant d'orgueil soit exempt en tous temps,

La parolle ne dye qui autrui soit nuisans,

A tous soit acointables de parler et plaisans,

Et toutes villonnies soit partout eschevans,

D'estre faittis et cointes doit tousjours estre engrans,

En toutes compaignies soit et liez et joyans,

Nul villain mot ne soit fors de sa bouche yssant,

Soit larges et courtois aux petis et aux grans,

Et en un seul lieu soit son cuer perseverans ;

Qui ces commandemens ne garde, il n'est pas vrays amans

Ne digne des grans biens d'amour participans.

Weer herinnert een en ander aan Andreas Capellanus' tractaat over de liefde, inzonderheid aan de *Praecepta* en *Regulae amoris*.

Questien IV, 1 : Wat dunkt u best, kwade tongen tot zwijgen te brengen of uw minnaar met kussen te overladen ?

A. : Het tweede, want kwade tongen te doen zwijgen lijkt mij een onmogelijke taak.

Vgl. *Klein* 150 (F III, 5) :

– Damoiselle, ... je vous demande, lequel vous ameriez le mieulx : ou d'entreprendre a faire mesdisans cesser de mesdire, ou vostre amy saoulier de baisier ?

– Sire chevalier, mieulx ameroie saouler de baisier que d'entreprendre a faire cesser mesdisans de hoingnier *etc.*

Questien IV, 2 : Wat verkiest gij, dat uw minnaar van uw gunsten zou genieten zonder dat iemand daarvan op de hoogte is, of dat iedereen zou veronderstellen dat hij dit doet, terwijl er in werkelijkheid niets van waar is ?

A. : Dat hij ongemerkt voor anderen van mijn gunsten zou genieten, want elke vrouw die zich respecteert, houdt haar liefde verborgen uit vrees voor achterklap.

Vgl. *Klein* 152 (F III, 7) :

– Damoiselle, lequel ameriez vous mieulx : ou que vostre amy joyst de vostre amour par tel, si que nul ne le peüst savoir, ou qu'il n'en joyst pas, mais chascun cuidast, qu'il en joyst ?

– Sire chevalier, mieulx ameroie qu'il en joyst et que nul n'en sceüst riens. Car toutes femmes doivent tousjours garder leur honneur et sur toutes choses eschever les parolles des mesdisans.

Questien IV, 3 : Kunnen moed en dapperheid het hart van een dame tot liefde bewegen ?

A. : Vast en zeker, want elke dame verlangt dat haar minnaar moedig en dapper zou zijn ; men beweert terecht dat een lafaard niet in staat is een mooie vrouw te bekoren.

Vgl. *Klein 84* (F III, 9) :

– Damoiselle, je vous demande, se proesse ou hardement esment point cuer de dame ou damoiselle a amer par amours ?

– Certainement, si fait, sire chevalier. Car femme de sa propre nature desire tousjours que celui qu'elle entend a amer soit hardy et preux. Et aussy l'en dist communement, que couard n'aura ja belle amie.

Questien IV, 4 : Wat voor een vriend zoudt gij verkiezen, een die bedeesd is, maar hoffelijk, of een die vermetel is, maar hebzuchtig ?

A. : Mijn voorkeur gaat naar degene die bedeesd en hoffelijk is, want vermetelheid kan bij iemand die hebzuchtig is nauwelijks bestaan ; staat er trouwens niet in de Schrift te lezen, dat „God meer mint wyse blooheyd dan dwase cloeckheyd” ?

Vgl. *Klein 153* (F III, 10) :

– Damoiselle, je vous demande, lequel des deux vous ameriez le mieulx : ou que vostre ami... fust larges et courtois, ou eschars et hardis ?

– Sire chevalier, mieulx ameroie qu'il fust larges et courtois. Car hardement ne puet longuement durer ou cuer eschars, pour ce que avarice qui est un lait vice et pechié mortel ne lui laisse demourer ; et je suis certaine que Dieu aime mieulx sage couardise que fol hardement etc.

Questien IV, 5 : Wat zou u het meest berouwen, te veel of te weinig te verzoeken in liefdezaken ?

A. : Te veel te verzoeken, want ik zou dit spoedig beu zijn, als ik zou gewaarworden hoe weinig gewin eraan gelegen is.

Vgl. *Klein 156* (F III, 14) :

– Damoiselle, du quel vous plaigniez vous le plus en amours : ou de trop prier, ou de pou prier ?

– Sire chevalier, de trop prier. Car de legier on s'en pourroit taner.

Questien IV, 6 : Welke zijn de tekenen, waaraan men ware liefde kan herkennen ?

(Er worden er zestien genoemd ; een parallelle plaats hebben wij in het Franse voorbeeld niet kunnen terugvinden).

Questien IV, 7 : Wat zoudt gij liever hebben, dat uw minnaar zou gestorven zijn uit liefde voor u, of dat gij zoudt gestorven zijn uit liefde voor hem ?

A. : Dat hij omwille van zijn liefde voor mij zou zijn gestorven ; zou ik hem overleven, dan zou mijn verder bestaan troosteloos zijn, want ik zou hem nooit kunnen vergeten.

Vgl. *Klein* 157 (F III, 15) :

– Damaisselle, je vous demande, le quel vous ameriez le mieulx : ou que vostre ami morust pour l'amour de vous, ou que morussiez pour l'amour de lui ?

– Sire chevalier, mieulx ameroie qu'il morust pour l'amour de moy, car se morte estoie pour lui, on en feroit que moquier, et se je vivoie apres lui, j'auroie toute ma vie regret et souvenance de son amour.

* * *

Uit hetgeen in de voorafgaande bladzijden is uiteengezet, kunnen wij o.i. de volgende conclusies trekken :

1. Het conincspel heeft in de middeleeuwen niet enkel in Frankrijk, maar ook daarbuiten, met name in de Nederlanden, een grote belangstelling gekend. Daarvan getuigt niet alleen het feit, dat zulke spelen zijn opgenomen in epische gedichten, waarvan de oorspronkelijkheid zo goed als vaststaat (Limborch, S. Amand), maar ook dat opzettelijke verzamelingen werden aangelegd van vragen die bij het conincspel werden gesteld of konden gesteld worden (Der Minnen Guet, Vaerne wijcks *Questien* oft raetsels der minnen)⁸⁸. Zelfs tot in de tijd van de rederijkers komen conincspelen en minnevragen in onze letterkunde voor.

2. De beschrijving van het conincspel in de mnl. literatuur gebeurt volgens een vrij vast patroon : in het raam van een liefelijk oord als een soort locus amoenus komen edellieden van beide geslachten te zamen om door aftelling een koning(in) te kiezen, die tot elk der aanwezigen subtile vragen richt over de liefde, waarna het de beurt is aan de medespelenden om de koning(in)

88. Het zou voorbarig zijn, nu reeds de wegen te willen aanduiden waarlangs het conincspel binnen de belangstelling van het mnl. is gekomen. Wijzen wij enkel op Jehan de Condé, die in *Le sentier battu* een summiere beschrijving van dit spel heeft gegeven, en van wie wij weten dat hij een geziene gast is geweest bij de graven van Vlaanderen, die hem als hun hofdichter huldigden. Cfr. J. Bédier, *Les Fabliaux*, Bibl. de l'Ecole d. Hautes Etudes, Sciences philol. et hist., fasc. 98, Paris 1895², blz. 381.

soortgelijke vragen voor te leggen. Soms wordt het spel besloten met een banket (Limb. XI, 1069 ; Limb. Vb. cap. 95).

3. De minnevragen, die wij in de mnl. conincspelen aantreffen, zijn voor het grootste gedeelte geput uit de rijke verzameling „demandes gracieuses” die in de ofra. literatuur zijn aan te wijzen. Weliswaar zijn die slechts opgetekend tussen de aanvang van de 14e en het midden van de 15e eeuw, maar A. Klein heeft genoegzaam aangetoond dat zij veel ouder zijn en dat reeds ca. 1200 het stellen van minnevragen tot de geliefkoosde bezigheid van de provençaalse speelman of „jogleor” behoorde⁸⁹.

4. Op het ogenblik dat de literaire neerslag der conincspelen in de mnl. letterkunde merkbaar wordt, zijn twee in oorsprong verschillende gezelschapsspelen, namelijk „le jeu au roi qui ne ment” en „le jeu du roi et de la reine”, gecontamineerd. Zowel het conincspel in de roman van Limborch (voltooid 1318) als in het Leven van S. Amand (beëindigd 1367) vertoont kenmerken van beide.

5. Een nauwkeurig onderzoek van het didactisch kleingood, dat in mnl. handschriften en vroege drukken bewaard is gebleven, kan mettertijd belangrijk blijken te zijn. Het zal ons waarschijnlijk nader inlichten over de verspreiding van de Franse minnevragen in het mnl. en een bijdrage leveren tot onze kennis van de uitstraling van de Franse hoofse cultuur in onze gewesten.

89. *O.c.*, blzz. 225, 232 e.v. En niet alleen de speelman bekwaamde zich in de techniek der minnevragen, ook de gecultiveerde provençaalse schone werd geacht er zich op toe te leggen: cfr. *Ensenhamen de la donzela* in Bartsch-Koschwitz' *Chrest. prov.*⁶, blz. 355-58.